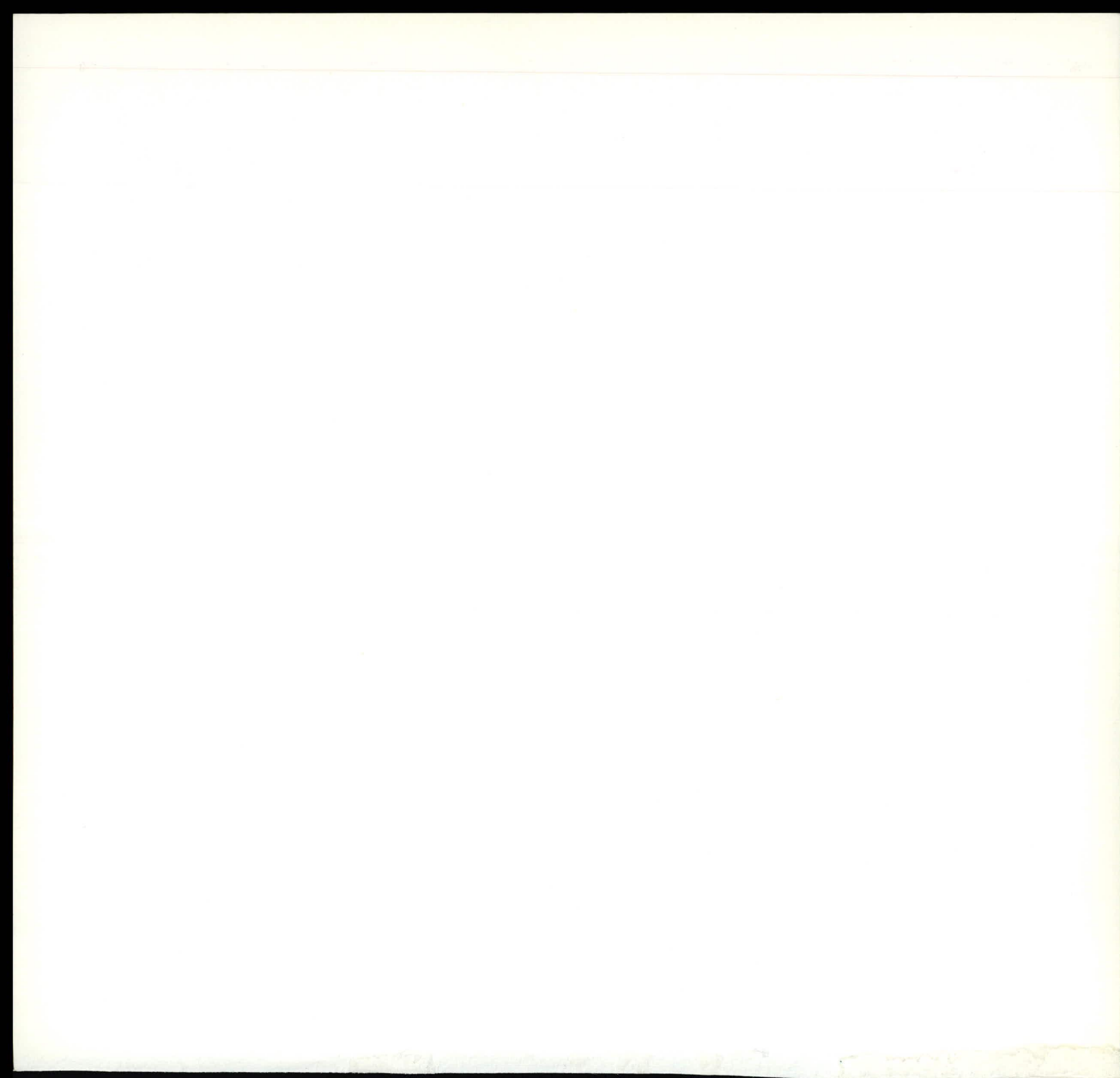

VOOR
VADERLAND
EN
VRYHEID

VOOR VADERLAND EN VRIJHEID

REVOLUTIE IN NEDERLAND 1780-1787

F. Grijzenhout
N.C.F. van Sas

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT
4 september - 18 oktober 1987

bam

bataafse aanneming mij b.v.

Fotoverantwoording

Amsterdam, Nederlands Persmuseum, cat. nr 90
Amsterdam, Rijksmuseum "Nederlands Scheepvaart Museum", cat. nr 59
Amsterdam, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, cat. nr 18
Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, cat. nr 79
Apeldoorn, Rijksmuseum Paleis Het Loo, cat. nr 387 (Delemarre)
Dordrecht, Museum Mr Simon van Gijn, cat. nr 68
's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, blz. 51
's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, cat. nr 81, 103, 105, 114, 334, 363, 375
's-Gravenhage, Stichting Iconografisch Bureau, cat. nr 371, 419, 423
Haarlem, Frans Halsmuseum, omslag, cat. nr 252 (Tom Haartsen), 367 (A. Dingjan), 432 (Tom Haartsen)
Haarlem, Teylers Museum, cat. nr 247
Leiden, Stedelijk Museum "De Lakenhal", cat. nr 1
Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, cat. nr 168, 176, 185, 189, 295, 305
Loosdrecht, Kasteel Sypsteijn (Fotodienst Gemeente Utrecht), cat. nr 136, 159, 306, 351 en blz. 41
Renswoude, Collectie Taets van Amerongen Stichting, cat. nr 389 (Fotodienst Gemeente Utrecht)
Rotterdam, Maritiem Museum "Prins Hendrik", cat. nr 49, 54
Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk, cat. nr 85, 119, 123, 131, 223, 248, 330, 376, 377, 390, 395, 406, 430 en blz. 11, 16, 32, 38, 45, 55
Utrecht, Centraal Museum, cat. nr 207, 226, 235, 240, 344, 354
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst, cat. nr 335
Particuliere collectie, cat. nr 394 (Fotodienst Gemeente Utrecht)

Colofon

Afbeelding omslag
Vaandel van de Haarlemse
schutterij, Frans Halsmuseum,
Haarlem.

Uitgave: Centraal Museum Utrecht, 1987
Druk- en zetwerk: Drukkerij Elinkwijk, Utrecht
Deze catalogus werd gezet in de Walbaum
Met dank aan Uitgeverij De Bataafsche Leeuw te Amsterdam

Inhoud

Lijst van bruikleengevers	2
Voorwoord	5
Inleiding	7
1. Verval en Verlichting <i>Hercules en Omphale</i>	11
2. Het verward Europa <i>De slag bij Doggersbank</i>	16
3. De slag om de publieke opinie <i>Spectatoriale politiek</i>	21
4. Dat ieder burger krijgsman zij <i>Kwade zaterdag in Rotterdam</i>	32
5. Tempel voor Nederland <i>Politiek in porselein</i>	38
6. Grondwettige herstelling <i>De Utrechtse revolutie</i>	45
7. Goejanverwellesluis <i>De val van Faëton</i>	51
8. Wij rijden naar St. Omer <i>De Nationale Vergadering</i>	58

Lijst van bruikleengevers

Amerongen, Stichting Kasteel Amerongen
Amersfoort, Museum Flehite
Amsterdam, Amsterdams Historisch Museum
Amsterdam, Gemeentearchief
Amsterdam, Koninklijk Oudheidkundig Genootschap
Amsterdam, Nederlands Persmuseum
Amsterdam, Rijksmuseum
Amsterdam, Rijksmuseum "Nederlands Scheepvaart Museum"
Amsterdam, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum
Amsterdam, Stichting Vaderlandsch Fonds ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst
Amsterdam, Universiteitsbibliotheek
Apeldoorn, Rijksmuseum Paleis Het Loo
Arnhem, Nederlands Openlucht Museum
Assen, Provinciaal Museum van Drenthe
Delft, Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum
Dordrecht, Museum Mr Simon van Gijn
Gouda, Stedelijke Musea
's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling
's-Gravenhage, Haags Gemeentemuseum
's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek
's-Gravenhage, Rijksarchief in Zuid-Holland
's-Gravenhage, Rijksdienst Beeldende Kunst
's-Gravenhage, Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau
's-Gravenhage, Stichting Iconografisch Bureau
Groningen, Gemeentearchief
Groningen, Groninger Museum
Haarlem, Frans Halsmuseum
Haarlem, Gemeentearchief
Haarlem, Teylers Museum
's-Hertogenbosch, Noordbrabants Museum
Leeuwarden, Fries Museum
Leiden, Gemeentearchief
Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Leiden, Stedelijk Museum "De Lakenhal"
Leiden, Universiteitsbibliotheek
Loosdrecht, Kasteel Sypesteyn
Renswoude, Collectie Taets van Amerongen Stichting
Rotterdam, Gemeentelijke Archiefdienst
Rotterdam, Historisch Museum
Rotterdam, Maritiem Museum "Prins Hendrik"
Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen
Rotterdam, Stichting Atlas van Stolk
Schiedam, Stedelijk Museum
Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit
Utrecht, Gemeentelijke Archiefdienst
Utrecht, Universiteitsmuseum

Zwolle, Provinciaal Overijssels Museum
Collectie Bührmann
Collectie Wisse
G.D.L., D.
Particuliere collecties

Afkortingen:

- AvS G. van Rijn, Atlas van
Stolk. Katalogus der his-
torie-, spot- en zinne-
prenten betreffende de
geschiedenis van Neder-
land, 10 dln, Amsterdam
1895-1933
- Kn. W.P.C. Knuttel, Catalogus
van de pamflettenverza-
meling berustende in de
Koninklijke Bibliotheek,
9 dln, 's-Gravenhage
1889-1920
- VVL Beschrijving van Neder-
landsche historie-pennin-
gen, ten vervolge op het
werk van Mr Gerard van
Loon, 10 stkn, Amster-
dam 1821-1869

Voorwoord

"De zaak van Utrecht is als het middenpunt, op het welk het oog van de gantsche Natie is geslagen." Zo omschreef in de woelige jaren 80 van de 18de eeuw *De Post van den Neder-Rhijn* de cruciale rol die de stad Utrecht speelde in de patriottentijd. Met de omwenteling van 1786, waarbij de burgerij de macht aan zich trok, manifesteerde zich in onze stad die revolutionaire beweging, die de aanzet gaf tot "het lange leerproces dat uiteindelijk zou leiden tot de moderne democratie". (Zie de inleiding van dr. N.C.F. van Sas en drs. F. Grijzenhout.)

De initiërende en cruciale rol die de stad Utrecht binnen deze revolutionaire beweging speelde leidde vanzelfsprekend tot de beslissing de nationale herdenkingstentoonstelling te doen plaatsvinden in het museum van die stad: het Centraal Museum.

De expositie "Voor Vaderland en Vrijheid. Revolutie in Nederland 1780-1787" wil aan de hand van een groot aantal historische en cultuurhistorische voorwerpen een beeld oproepen van de elkaar bevechtende groeperingen van orangisten en patriotten, van hun meningen en opvattingen en de lang niet altijd zachtzinnige wijze waarop zij die tot uiting brachten. Het is een periode in onze vaderlandse geschiedenis die mede door haar duidelijk anti-orangistisch karakter lang ondergewaardeerd en gediskwalificeerd is. Eerst sinds de laatste jaren is een duidelijke opwaardering merkbaar. De tentoonstelling is een uiting van deze veranderde geschiedopvatting.

De conservator van de historische afdeling, de heer F.A.M. Pietersen, trad op als coördinator en werkte vanaf het begin van de voorbereidingen nauw samen met twee deskundigen bij uitstek op dit terrein: de historicus dr. N.C.F. van Sas (Rijksuniversiteit te Utrecht) en de kunsthistoricus drs. F. Grijzenhout (Rijksdienst Beeldende Kunst te 's-Gravenhage en Vrije Universiteit te Amsterdam). De catalogus en de tentoonstelling vormen de neerslag van hun wetenschappelijk onderzoek.

De heer Pietersen werd bij zijn werkzaamheden terzijde gestaan door de heer drs. L. Smit, educatief medewerker van het museum, die bovendien samen met mevrouw R. Wijnants en mevrouw M. van der Woude het lespakket voor de scholen verzorgde. Mevrouw D. Lindeman-Niels, museumassistente, coördineerde de vele administratieve beslommeringen die een omvangrijke expositie nu eenmaal met zich meebrengt. De tentoonstelling werd op overzichtelijke wijze ingericht door vormgever Jos Stoopman uit Rotterdam.

Zonder de genereuze medewerking van de vele bruikleengevers, musea, openbare instellingen en particulieren, zouden de honderden voorwerpen van zo'n uiteenlopende aard niet voor deze tentoonstelling bijeengebracht zijn. Het Centraal Museum is hun allen oprecht dank verschuldigd.

Zeer erkentelijk zijn wij ook al degenen die de tentoonstelling financieel mogelijk gemaakt hebben. In de eerste plaats moet hier genoemd worden de Bataafse Aanneming Mij b.v. te 's-Gravenhage die zeer substantieel bijdroeg aan de realisering van deze expositie. Verder gaat onze dank uit naar het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, naar de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds te 's-Gravenhage, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting te 's-Gravenhage en de Stichting Cultureel Fonds Crediet en Effecten Bank te Utrecht.

Adeline M. Janssens

Inleiding

De patriottentijd — daarover bestaat thans weinig verschil van mening meer — vormt een belangrijke waterscheiding in de Nederlandse geschiedenis. De historiografische erkenning van de Nederlandse pendant van succesvolle revoluties als de Franse en de Amerikaanse is evenwel van betrekkelijk recente datum. Lang stond het anti-orangistische karakter van de patriottenbeweging een realistische waardering in de weg. Bovendien was de revolutie mislukt en historici wisten vaak nauwkeurig aan te geven waarom: de patriotten waren blijven steken in een ongeordende reeks lokale acties die nooit een totaal succes hadden kunnen brengen. In de 200 jaar die sinds de Pruisische inval van 1787 zijn verstreken zijn de patriotten een tijdlang uit de herinnering verdrongen, vervolgens herontdekt maar weer gediskwalificeerd als handlangers van vreemde mogendheden, en dan toch gerehabiliteerd als echte Nederlanders die hun zelfgekozen erenaam ten volle waard waren.

Wie en wat de patriotten dan wel waren is daarmee nog nauwelijks aangeduid. Wat had een Friese edelman als Coert Lambertus van Beyma bijvoorbeeld gemeen met de Alkmaarse regent Rutgerus Paludanus, de Leidse doopsgezinde predikant François Adriaan van der Kemp of de Utrechtse student van Ceylonese afkomst Bogislaus von Liebeherr, allen naar eigen zeggen patriot. Misschien was het de vaste overtuiging dat de Republiek naarmate de 18de eeuw voortschreed steeds meer in een neerwaartse spiraal van verval terecht was gekomen in politiek, economisch en ook moreel opzicht. Zedenverval leek zelfs in de ogen van menige 18de-eeuwer de diepste oorzaak van de achteruitgang van de Republiek. Als hij in de nog rustige jaren 60 naar middelen tot redres zocht, dan was het vooral in dit opzicht, in de vage hoop dat verlichting het verval zou kunnen keren en dat de zelfwerken de kracht van de Rede de Republiek wel weer op de been zou helpen. In de tweede helft van de jaren 1770 begon het perspectief echter te verschuiven. Als gevolg van internationaalpolitieke spanningen — de epische tweestrijd tussen Frankrijk en Engeland, de vrijheidsoorlog van de Amerikanen — groeiden er nieuwe ideeën over de internationale rol en de mogelijkheden van de Republiek. Het leek steeds voordeliger te breken met bondgenoot (maar tegelijk handelsconcurrent) Engeland en een meer zelfstandige koers te gaan varen.

Het beslissende moment dat velen in de Republiek "politiek bewust" maakte was het uitbreken van de oorlog met Engeland in december 1780. Toen pas bleek hoe diep de Republiek eigenlijk gezonken was. Natuurlijk was aan dat moment van politieke bewustwording het nodige vooraf gegaan. De Verlichting had ook de Republiek niet onberoerd gelaten en had veel burgers een bepaalde graad van geletterdheid, ontwikkeling en inderdaad beschaving gebracht. Een belangrijk medium waren de zedenmeesterende spectatoriale tijdschriften geweest die in veel toonaarden de burgerdeugd predikten, zonder daarbij overigens te suggereren dat de burger meer toekwam dan zijn vaste stek in de samenleving: onder de regenten en boven het volk. Door de schok van de oorlog kwamen allerlei zekerheden op losse schroeven te staan. De machtsstructuur in de Republiek, die tien jaar eerder nog onwrikbaar leek, begon nu te wankelen.

De eerste wiens positie op de helling ging was stadhouder Willem V. Sinds het herstel van 1747 was het stadhouderschap machtiger dan ooit tevoren, vooral dankzij allerlei benoemingsrechten in lokale en provinciale bestuursorganen. Het fiasco van de oorlog met Engeland werd moeiteloos op het conto van de ongelukkige Willem V geschreven. Het intense nationalisme van de jaren 1780 gebruikte de Oranjestadhouder niet als nationaal symbool maar juist als mikpunt en vijandbeeld. Nu was Willem V inderdaad niet het type van de grote leider. Hij was een intelligente, gecultiveerde man, die in rustiger omstandigheden zijn taak zeker zou hebben aangekund. De finesses van de constitutie van de Repu-

blik moet hij gekend hebben als geen ander. In de moeilijke jaren 80 telden zijn minder sterke kanten echter zwaarder dan zijn deugden. De stadhouder kon ook onder de gunstigste voorwaarden al nauwelijks tot besluiten komen en vluchtte vaak voor zijn verantwoordelijkheden. Bovendien had hij wat kleine zwakheden die in de anti-orangistische propaganda buiten proportie werden opgeblazen: hij dronk iets teveel, hij verbleef iets te graag op de Haagse kermis en hij schonk iets teveel aandacht aan bepaalde dames uit zijn omgeving. Dat hij belangrijke brieven vaak lang ongeopend liet en soms zelfs kwijtraakte, bevestigde het beeld van velen dat de stadhouder niet voor zijn taak berekend was. In de propagandaslag met zijn tegenstanders liep Willem V al meteen — ook door zijn familierelaties met Engeland — een achterstand op die nauwelijks meer in te lopen was.

De gezagscrisis die als gevolg van de oorlog ontstond verschilde fundamenteel van de crisisjaren die de Republiek vroeger had gekend. In plaats van een snelle machtswisseling zoals bijvoorbeeld in 1672 kwam er nu een politiseringsproces op gang dat een eigen dynamiek ontwikkelde en jaren zou duren, tot het door ingrijpen van buitenaf (door de Pruisen) tot stilstand kwam. In veel plaatsen begonnen burgers zich te roeren. Ze vroegen betrokken te worden bij de verkiezing van hun regenten en wilden een zekere inspraak in het bestuur. Ze beoogden zeker geen "algemeene omgieting" maar wilden de regenten houden aan wat die zelf altijd beweerd hadden: dat ze de representanten van het volk waren. Het goed regelen van deze vertegenwoordiging was een van de voornaamste doelstellingen van de burgerpatriotten. Tussen de twee uitersten van regenten die krachtens eigen recht regeerden en een volstrekte volksregering zochten ze het juiste midden van een volksregering bij representatie. Naarmate regenten zich krachtiger tegen deze eisen gingen verzetten kreeg dit burgerpatriottisme een sterk anti-aristocratisch karakter, waarvan zowel de intensiteit als de betekenis (ook op langere termijn) niet onderschat mogen worden.

Patriotten waren er in vele soorten en gedaanten. Er zijn enkele grove categorieën aan te geven: adel uit de landgewesten zoals de beide neven Van der Capellen, standsbewuste Hollandse regenten die de staatsgezinde traditie hooghielden en min of meer gegoede en ontwikkelde burgers in de hele Republiek. Overal waren wel regenten te vinden die zich patriot noemden. Vaak waren het jongere leden van de vroedschap die misschien nog jaren zouden moeten wachten op de betere banen en nu probeerden die lange route wat in te korten. Maar veel patriotten zijn toch niet zonder meer in een hokje te stoppen. Voor zowel burgers als regenten gold dat individuele ambities, overtuigingen en grieven konden meespelen bij de keuze voor het patriottisme, naast lokale machtsverhoudingen, economische en sociale posities. De traditionele redenering dat het patriottisme (behalve de groep adel en regenten) zijn aanhang voornamelijk onder de burgerij zou hebben gehad, terwijl het volk per definitie Oranjegezind was, is zeker niet juist. Het is veel aannemelijker dat zowel patriotten als prinsgezinden ruwweg een dwarsdoorsnede van de bevolking hebben gevormd, met daarbij dan wel de aantekening dat die dwarsdoorsnede niet in elke afzonderlijke plaats exact is terug te vinden. Generaliserend hebben we niet zozeer te maken met sociale tegenstellingen als wel met politieke scheidslijnen, al werden die natuurlijk mede bepaald door sociale en economische omstandigheden. Tijdgenoten maken er graag melding van dat de verdeeldheid zich kon voortzetten tot in de boezem van afzonderlijke families toe, waarvan sommige leden patriots waren en andere de partij van de prins toegedaan.

Het programma van de patriotten laat zich in drie punten samenvatten: macht (dat wil zeggen herstel van de positie van de Republiek), medezeggenschap (van burgers in het lokale bestuur) en morele herbewapening (terugkeer naar de oudvaderlandse deugdzaamheid volgens eigentijds verlicht recept). Of de patriottenbeweging zich bij de uitvoering van dit program "revolutionair" heeft gedragen, is vooral een kwestie van definitie. Als revolutionair betekent een gewelddadige, vaak bloedige en totale omverwerping van de sociale structuur, dan zeker niet. De patriotten deden juist hun best hun plannen smakelijk te ma-

ken door stap voor stap te opereren en vooral niet op teveel tenen tegelijk te gaan staan. Een enkele keer vloei­de er inderdaad bloed, maar dat bleef uitzonderlijk. In die zin was de patriottentijd echter wel een revolutionair tijdvak, dat de politieke verhoudingen in Nederland toen ingrijpend veranderden. Het *ancien régime* van de Republiek werd de wacht aan­gezegd, de burger ontdekte de politiek en de moderne politiek zelf werd in deze periode als het ware uitgevonden. Er werden tal van actiemiddelen ge­praktiseerd die tot het vaste arsenaal van de moderne politiek zouden gaan behoren. Als men van een revolutie wil spreken dan was het vooral een revolutie in de politieke cultuur: gedurende een aantal jaren was de samenleving in de ban van de politiek, en de gevolgen daarvan waren niet meer uit te wissen. In de jaren 1780 begon voor de Nederlandse bevolking het lange leerproces dat uiteindelijk zou leiden tot de moderne democratie.

Herdenkingen van en tentoonstellingen over de patriottentijd hebben er tot onlangs nauwelijks plaatsgevonden. Vanaf het einde van de jaren 1970 is er echter sprake van een opleving van de belangstelling voor de patriottentijd in al haar facetten. Zoals zo vaak in Nederland moest de impuls ook deze keer van buiten komen. De herdenking van de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring van 1776 en de erkenning van de Verenigde Staten door de Republiek in 1782 leidde tot een tentoonstelling onder de titel "The Dutch Republic in the days of John Adams", een expositie die helaas alleen in de Verenigde Staten te zien was. Tentoonstellingen in 1981 in het Groninger Museum en in 1983 in het Frans Halsmuseum te Haarlem besteedden voornamelijk aandacht aan lokale en regionale aspecten van de Nederlandse geschiedenis in de periode 1780-1813. De tentoonstelling "De wekker van de Nederlandse Natie" in het Provinciaal Overijssels Museum (1984) was een hommage aan de figuur van Joan Derk van der Capellen en aan diens betekenis voor het patriottisme. Van der Capellen bleek niet alleen tijdens zijn leven, maar ook nog 200 jaar na zijn dood allerlei controverses op te roepen en de discussies over de verdiensten van de baron duren tot op de dag van vandaag voort.

Dit jaar, 1987, vinden in tal van steden manifestaties plaats die voor het eerst in de geschiedenis van het Nederlandse museumwezen systematisch aandacht vragen voor de patriottentijd. Verschillende tentoonstellingen zijn gewijd aan lokale of regionale aspecten van de patriottenbeweging: de gebeurtenissen in Amsterdam, Den Haag, Hoorn, Leiden, Rotterdam, Vreeswijk, Wijk bij Duurstede, en de provincies Drenthe, Holland en Friesland komen in aparte tentoonstellingen aan de orde. Ook thematische aspecten van de periode, zoals de natuurwetenschappelijke ontwikkelingen, Oranjekeramiek en de voorkeur van de patriotten voor het motief van de Batavier in kunst en literatuur, worden belicht.

Het Nationaal Comité Tweede Eeuwfeest Nederlandse en Franse Revolutie overkoepelt deze manifestaties. Dit comité herdenkt de patriotse omwenteling van 1786-1787 als pendant van en opmaat voor de Franse revolutie van 1789. Om de veelheid aan tentoonstellingen te voorzien van een algemeen kader werd onder auspiciën van het comité het boek *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* uitgebracht, dat de patriottenbeweging in haar politieke, sociale, militaire en culturele context plaatst.¹

De rijke verscheidenheid aan tentoonstellingen gewijd aan lokale of regionale ontwikkelingen bewijst dat de belangstelling voor de patriottentijd thans wijdverbreid is. Die concentratie op de gebeurtenissen in een duidelijk omschreven gebied brengt echter wel de beperking met zich mee, dat algemene problemen van de periode niet voldoende aan de orde kunnen worden gesteld. De behoefte aan een algemene, nationale tentoonstelling over de patriottentijd is dan ook vanaf het begin van de voorbereidingen van dit herdenkingsjaar

1. F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt, N.C.F. van Sas, ed., *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987)

bij herhaling tot uiting gebracht. Het lag voor de hand dat het Centraal Museum in Utrecht de organisatie van deze nationale expositie op zich zou nemen. Utrecht werd immers in de patriottentijd zelf al beschouwd als het middelpunt van de revolutie en het grote voorbeeld voor andere steden. De titel van de tentoonstelling "Voor Vaderland en Vrijheid" werd ontleend aan de naam van het Utrechtse exercitiegenootschap "Pro Patria et Libertate", al dient meteen opgemerkt te worden dat de leuze als zodanig — ook in de variant "Voor Vrijheid en Vaderland" — in de jaren 1780 door de hele Republiek gehoord werd en dus zeker niet exclusief Utrechts was.

Ook al is er sprake van een nationale tentoonstelling, de samenstellers hebben uitdrukkelijk niet geprobeerd een overzicht te geven van de politieke ontwikkelingen in de gehele Republiek in de periode 1780-1787. In de eerste plaats kunnen veel van de complexe politieke gebeurtenissen inderdaad beter op lokaal en gewestelijk niveau bestudeerd en aanschouwelijk gemaakt worden. Zo'n politiek-historische tentoonstelling zou bovendien al gauw kunnen ontaarden in het leegschudden van portefeuilles en archiefdozen, het ophangen van enkele portretten en kaarten en het uitstallen van gedrukte verhandelingen.

In tegenstelling tot deze benadering, die meestal beter tot haar recht komt in boekvorm, is ernaar gestreefd de doorbraak van een nieuwe politieke cultuur in de jaren 1780 uit te beelden. Kenmerkend voor die nieuwe politieke cultuur was de intensiteit waarmee de politieke emoties werden beleefd. In woord, beeld en muziek werden ze op krasse wijze naar voren gebracht. Kenmerkend was ook de massaliteit in het actievoeren. Meer was beter moet men gedacht hebben. De tegenstander moest verpletterd worden, zo niet door de kracht van argumenten dan toch door hun massa. Behalve dat er immense stapels drukwerk werden geproduceerd, raakten ook de materiële cultuur en het muziek- en toneellevens in deze jaren bijna vergeven van de politiek. De samenstellers van de tentoonstelling hopen iets van deze eigenschappen van "intensiteit" en "massaliteit" aan de bezoekers te kunnen overbrengen.

F. Grijzenhout, *Rijksdienst Beeldende Kunst / Vrije Universiteit*
N.C.F. van Sas, *Rijksuniversiteit te Utrecht*

1.

Verval en Verlichting

Spotprent op het hoge kapsel, uit: N. Cornel en H. Wyt, Gepri-vilgeerde Rotterdamschen almanach, Rotterdam 1792, Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

De 18de eeuw werd en wordt nog steeds beschouwd als de "pruikentijd", een tijd van nuffige dames en heren die zich stijf en onnatuurlijk voortbewogen in hun zorgvuldig bijgehouden tuinen. Mensen met de meest vreemdsoortige pruiken op het hoofd, pruiken waarvan men wel eens zei dat er vogelnestjes inzaten. Dames met hoepelrokken die zo breed en pruiken die soms zo hoog waren dat ze de deur van hun huis of koets niet meer konden passeren. De omgang tussen de mensen vormelijk of juist overdreven sentimenteel, met vele buigingen, Franse uitroepen, zuchten en flauwtjes.

Graag zette men de 18de-eeuwse Nederlandse maatschappij af tegen de 17de. De 17de als een eeuw van zelfbevochten vrijheid, van militair en politiek gezag in de wereldpolitiek, van ongekende bloei op alle terreinen van de cultuur. De 18de eeuw als die van verval van leger en vloot, van de positie van de Republiek in de wereld, van de koophandel die moest opboksen tegen het steeds machtiger Engeland, van de versukkende nijverheid en van de kunsten die het buitengewoon hoge niveau van de Gouden Eeuw niet meer konden evenaren. En als men de 18de eeuw in Nederland al niet vergeleek met de 17de dan toch wel met de ontwikkelingen in het buitenland: Frankrijk, Duitsland, Engeland, Rusland, Italië, waar de "Eeuw van de Rede", of de "Eeuw van de Verlichting" zulke schitterende en verstrekkende resultaten toonde.

Het idee van de 18de eeuw als een eeuw van verval werd in de tijd zelf geformuleerd. Al in de jaren 1730 constateerden verschillende auteurs dat het met de Republiek een aflopende zaak was. De grondoorzaak voor dit verval werd gezocht in de moraal: het opgeven van de oudvaderlandse deugden zou de Republiek aan de rand van de afgrond brengen. In de zogenaamde spectatoriale geschriften kritiseerden allerlei schrijvers de zeden en gewoonten van hun tijdgenoten: hun kapsels, hun kleding, omgangsvormen, taal, godsdienstig besef, geldbelegging, buitenhuizen, woninginrichting, kortom het hele eigentijdse maatschappelijke leven werd op de korrel genomen. De spectators — oorspronkelijk in Engeland ontstaan — vervulden op die manier een belangrijke rol bij de vorming en instandhouding van het gevoel van onbehagen dat zich in intellectuele kringen in de Republiek in de 18de eeuw wortelde.

Verlichte burgers zaten niet bij de pakken neer: zij organiseerden zich in allerlei genootschappen, teneinde langs de weg van prijsverhandelingen, lezingen, demonstraties en discussie middelen te zoeken om het herstel van het vervallen vaderland te bevorderen. Zo werd studie gemaakt van de natuurkunde, de nijverheid en koophandel, de landbouw, de kunsten, en werd getracht de mindere klasse voor verder materieel en moreel verval te behoeden. Sommigen namen persoonlijk initiatief tot de oprichting van fabrieken met de uitdrukkelijke bedoeling werklozen in bepaalde bedrijfstakken weer aan het werk te helpen. Pas later in de eeuw, in de jaren 1780, zou het signaleerde gevoel van onbehagen ook een politieke dimensie krijgen in de kritiek van de patriotten op de leefwijze en het staatkundige gedrag van de aristocratie (adel en stedelijke regenten).

Het stereotiepe beeld van de 18de eeuw is de laatste jaren aanmerkelijk bijgesteld. Niet dat men de 18de-eeuwse cultuur nu beschouwt als gelijkwaardig aan de 17de maar wel dat men meer oog heeft gekregen voor de specifieke eigenschappen en kwaliteiten van de eeuw. Ook probeert men te komen tot een helderder voorstelling van de — overwegend gematigde en duidelijk christelijk geïnspireerde — Nederlandse Verlichting.

Hercules en Omphale

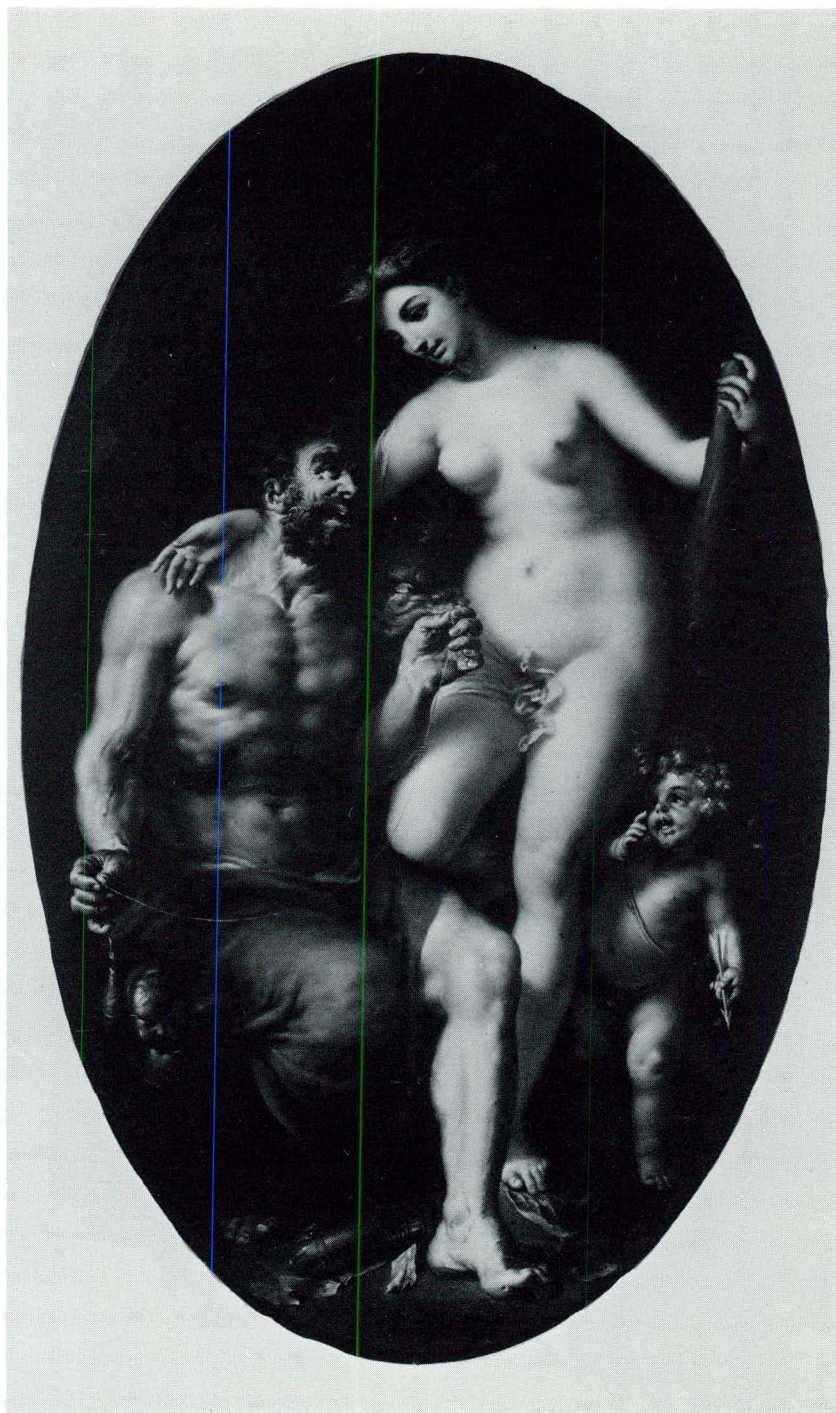
De Leidse jeneverdistillateur Johannes Hartevelt was een ijverig patriot. In de jaren 1780 vervulde hij een actieve rol in de Leidse schutterij en in de sociëteit van wapenhandel. In 1786 bestelde Hartevelt twee grote schilderijen voor de decoratie van zijn woonhuis Oude Singel 144 in Leiden bij de kunstenaar Nicolas-Jean Delin. Hartevelt zal wel met de schilder overlegd hebben over de onderwerpen en over de manier waarop die onderwerpen moesten worden verbeeld. Het ene schilderij vormde een toespeling op een actuele politieke gebeurtenis: het verbond dat de Republiek zojuist had gesloten met Frankrijk. Deze alliantie werd door de patriotten beschouwd als een overwinning op de Engels- en stadhoudersgezinden in de Republiek. Het andere schilderij was een uitbeelding van een verhaal uit de klassieke mythologie: Hercules en Omphale.

Hercules, normaal gesproken het symbool van mannelijke onverzettelijkheid, kracht en moed speelt in deze mythe een heel andere rol. Hij is de slaaf en geliefde geworden van Omphale, koningin van Lydië. In haar dienst geeft Hercules al zijn mannelijke eigenschappen op: hij draagt vrouwenkleren, hij spint en heeft zijn knots en leeuwehuid aan Omphale overgedragen. Op het schilderij van Delin komen al deze elementen voor: Hercules zit te spinnen en kijkt verliefd op naar Omphale die zijn knots vasthoudt en zijn leeuwehuid op het hoofd draagt; Cupido kijkt rechtsonder tevreden toe hoe Hercules zich laat inpalmen door de schone Omphale.

In verschillende spectatoriale geschriften rond 1750 wordt het verhaal van Hercules en Omphale aangehaald als voorbeeld van wat er mis is gegaan met de Nederlandse cultuur: de Nederlanders zouden juist die deugden hebben opgegeven die hun voorouders groot hadden gemaakt: moed, standvastigheid, ijver, doorzettingsvermogen, vaderlandsliefde, zuinigheid.

De patriotten van de jaren 1780 namen deze kritiek op hun tijdgenoten over en verbonden er ook politieke consequenties aan. Het is daarom niet zo vreemd dat we een schilderij met het thema van Hercules en Omphale tegenkomen in het huis van een overtuigd patriot als Hartevelt. Waarschijnlijk wilde Hartevelt zijn tijdgenoten een spiegel voorhouden, ze laten zien tot wat een verwekelijkte soort zij waren gedegeneereerd, in de hoop dat zij zichzelf in die spiegel zouden herkennen en terugkeren op het pad der deugd. Zijn eigen ijveren voor de herleving van de stedelijke schutterij en voor het recht van de inwoners van de Republiek hun stad, gewest en vaderland te verdedigen tegen buitenlandse en binnenlandse tirannen vormt een goed voorbeeld van de manier waarop de patriotten van de verwekelijkte Hercules een weerbaar burger wilden maken.

N.-J. Delin, Hercules en Omphale (1786), Stedelijk Museum "De Lakenhal", Leiden (cat. nr 1)

- 1
Hercules en Omphale, 1786
N.-J. Delin
doek, 182 × 120 cm (ovaal)
Stedelijk Museum "De Laken-
hal", Leiden
- 2
J. Bellamy, "Aan de Nederlan-
ders" in: Vaderlandsche gezan-
gen, Utrecht z.j. [1782] (ge-
luidsband)
- 3
De lustplaats Suypstyn
J.C. of R. Pelletier naar C.
Troost
gravure
Rijksdienst Beeldende Kunst,
's-Gravenhage
- 4
Een juweliersfamilie, 1776
F.G.J. van der Puy
olieverf op koper, 57 × 73 cm
Centraal Museum, Utrecht
(bruikleen van de Rijksdienst
Beeldende Kunst, 's-Gravenha-
ge)
- 5
Naauwkeurige Hollandsche
almanach voor 't jaar 1775,
Amsterdam 1775
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 6
Naauwkeurige Hollandsche
almanach voor 't jaar 1776,
Amsterdam 1776
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam
- 7
Naauwkeurige Hollandsche
almanach voor 't jaar 1777,
Amsterdam 1777
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage
- 8
Naauwkeurige Hollandsche
almanach voor 't jaar 1783,
Amsterdam 1783
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage
- 9
Twaalf spotprenten op het ho-
ge kapsel, uit: N. Cornel en H.
Wyt, Geprivilegeerde Rotter-
damschen almanach, Rotter-
dam 1792
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4006
- 10
Grond-oorzaaken der slegten
tyd ontdekt, 1781
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 19941
- 11
G. Paape, Grondwettige her-
stelling van het geluk der Ne-
derlandsche maatschappij, vol-
gens de wysbegeerte en
menschkunde, 1787
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 21513
- 12
"Engelsche kraam" — "Holland-
sche waaren" — "Modes de Pa-
ris", 1780
gravure, 25,2 × 37,7 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4318
- 13
De Philantrope of Menschen-
vriend, deel 1, Amsterdam 1757
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht
- 14
De Philosoph, dl 1, Amster-
dam 1766
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage
- 15
De Hollandsche Spectator, dl 1,
Amsterdam 1731
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage
- 16
De Koopman, of Bydragen ten
opbouw van Neêrlands Koop-
handel en Zeevaart, dl 1, Am-
sterdam 1768
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht
- 17
De Vaderlander, dl 1, Amster-
dam 1776
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage
- 18
De genius van de Verlichting,
1795
J. Kuyper
pen en penseel, 15,2 × 10,5 cm
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam
- 19
De voorgevel van het gebouw
der Maatschappij Felix Meritis,
1789
N. v.d. Meer
gravure
Gemeentearchief, Amsterdam
- 20
B. Nieuwentyt, Het regt ge-
bruik der wereldbeschouwin-
gen ter overtuiging van ongo-
disten en ongelovigen aange-
toont, Amsterdam 1715
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 21
Vergadering van de Maatschap-
pij tot Nut van 't Algemeen in
de Oude Lutherse Kerk te Am-
sterdam, 10 augustus 1790
Iz. de Wit naar J. Bulthuis
gravure, 41 × 48 cm
Gemeentearchief, Amsterdam
- 22
J.H. Swildens, Vaderlandsch
A-B boek, Amsterdam 1781
twee exemplaren
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht

Cat. nr 18

23
H.H. van den Heuvel, Antwoord op de vraag: "Welke is de grond van Hollandsche koop-handel, van zijnen aanwas en bloei? Welke oorzaken en toevallen hebben dien tot heden aan veranderingen en verval bloot gesteld? Welke middelen zijn best geschikt en gemakkelijkst te vinden om denzelfden in zijne tegenwoordige gesteldheid te bewaren, zijne verbetering te bevorderen en den hoogsten trap van volkomenheid te doen bereiken?", in: Verhandelingen der Holland-sche Maatschappij van Wetenschappen 16 (1775)

24
Vergadering van de Oeconomische Tak, 1778
V. v.d. Vinne
tekening, 42,5 × 60 cm
Gemeentearchief, Haarlem

25
De gehoorzaal van Felix Meritis, 1789
R. Vinkeles en N. v.d. Meer
naar J. Kuyper en P. Barbiers
gravure
Gemeentearchief, Amsterdam

26
De zaal van het dichtgenootschap "Kunst wordt door arbeid verkreegen" te Leiden, 1774
P.C. la Fargue
doek, 59 × 73,5 cm
Stedelijk Museum "De Lakenhal", Leiden

27
Tael- en dichtlievende oefeningen, van het genootschap [...] "Kunst wordt door arbeid verkreegen", dl 1, Leiden 1775; dl 4, Leiden 1783
Universiteitsbibliotheek, Leiden

28
De zaal der natuurkunde van Felix Meritis, 1789
R. Vinkeles en N. v.d. Meer
naar J. Kuyper en P. Barbiers
gravure
Gemeentearchief, Amsterdam

29
De elektriseermachine van Martinus van Marum
I. de Wit Jansz. naar W. Hendriks
ets, 27,8 × 45,8 cm
Teylers Museum, Haarlem

30
Elektriseermachine
Dollond, Londen
45 × 64 × 31 cm
Universiteitsmuseum, Utrecht

31
Leidse fles, laatste kwart 18de eeuw
F. Pasteur
Universiteitsmuseum, Utrecht

32
De muziekzaal van Felix Meritis, 1789
R. Vinkeles en N. v.d. Meer
naar J. Kuyper en P. Barbiers
gravure
Gemeentearchief, Amsterdam

33
Een bijeenkomst van een muziekgezelschap, 1799
D. Langendijk
tekening
Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam, legaat C.J. Fodor

34
Traverso, 1780
Johannes Imandt, Amsterdam
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage

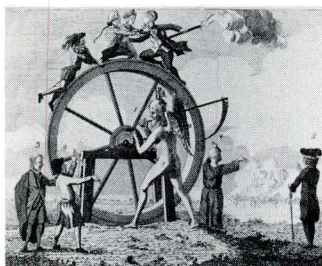
35
Hobo, ca 1700
Abraham van Aardenburg, Amsterdam
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage

36
De tekenzaal van Felix Meritis, 1789
R. Vinkeles en N. v.d. Meer
naar J. Kuyper en P. Barbiers
gravure
Gemeentearchief, Amsterdam

37
Achteroverliggend mannelijk naakt, 1786
J. Ekels
krijttekening, 48 × 32,3 cm
Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam

2.

Het verward Europa

Dan onder dan booven (1780),
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

De directe aanleiding voor de binnenlandse conflicten die de Republiek in de jaren 1780 zouden verscheuren lag in de internationale politiek. In de 17de eeuw was Nederland onbetwist een grote mogendheid geweest. In feite leefde het toen echter boven zijn stand. In de 18de eeuw kwam het onvermijdelijke verval. In plaats van actief mee te doen aan het machtsspel van de groten was de Republiek steeds meer veroordeeld tot een rol aan de zijlijn. Nu was het zaak zoveel mogelijk neutraal te blijven en te profiteren van de rivaliteit tussen Engeland en Frankrijk. Nederlandse kooplieden grepen hun kans toen Englands Amerikaanse koloniën in opstand kwamen en zich in 1776 onafhankelijk verklaarden. Via de "gouden rots" St. Eustatius verzorgden ze de bevoorrading van de rebellen. Terwijl stadhouder Willem V bleef vasthouden aan het Oud Systeem van een alliantie met Engeland, pleitten de antistadhouderlijken, aangevoerd door Amsterdam, voor neutraliteit en oriëntatie op Frankrijk. Toen Frankrijk in 1778 de zijde van de Amerikanen koos kon de Republiek er nauwelijks meer aan ontkomen ook zelf kleur te bekennen. Men werd heen en weer geslingerd tussen de raad van hen die zeiden dat het commerciële zelfmoord zou zijn voor een zeevarende natie als de Republiek om een confrontatie aan te gaan met de maritieme supermogendheid Engeland, en het wenkende avontuur van een eigen actieve buitenlandse politiek die de heroïek van de Gouden Eeuw zou kunnen doen herleven. De voorstanders van deze laatste koers kregen de wind in de zeilen toen ook Spanje (in de hoop Gibraltar te kunnen veroveren) het anti-Britse kamp koos en Engeland volkomen geïsoleerd kwam te staan.

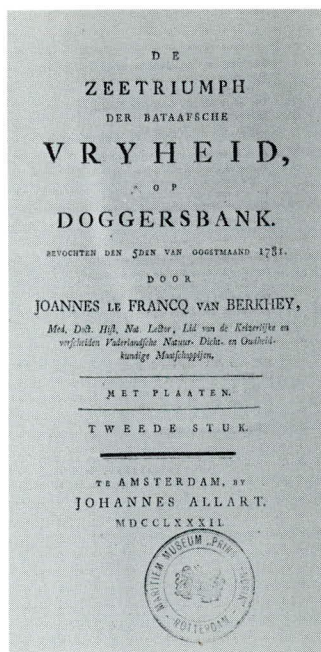
Ook Catharina II van Rusland wilde munt slaan uit de kwetsbare positie van Engeland. Ze kwam met het plan van een Verbond van Gewapende Neutraliteit, dat de belangen van de neutrale zeevarende staten zou moeten waarborgen. Voor de Republiek leek toetreding tot dit verbond een geschikte methode om afstand te nemen van het arrogante Engeland, dat zich het recht had aangematigd schepen onder elke vlag op zee aan te houden. Men ging ervan uit dat Engeland het niet zou aandurven zo dicht bij huis nog een nieuw front te openen. Dat bleek een misrekening. Voordat de Nederlandse toetreding formeel rond was, verklaarde Engeland de Republiek de oorlog (december 1780).

De patriotten verslikten zich weliswaar in deze oorlog, maar putten er toch de inspiratie uit voor hun beweging. In de cynische wereld van de grote politiek bleven ze hun neus stoten. Catharina trok haar handen ijlings van de Republiek af toen ze in het vaarwater van Engeland dreigde te komen. Voor de patriotten was ze voortaan "Booze Trijn". Maar ook de Franse bondgenoot (sinds 1785), waarop de patriotten al hun hoop hadden gevestigd, zou het in 1787 pijnlijk laten afweten.

38
Staatkundige konst-plaat, op den toestand van verscheidene mogendheden van het tegenwoordig verward Europa, 1780
gravure, 40,5 × 63,3 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4323

39
Phoebus en Mercurius beminnen Amerika
J. Andriessen
doek
Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam

40
Het in lienie leggen der Hollandsche vloot, op Doggersbanck, en 't afkomen der Engelsche smorgens ten 7 uren op den 5^{den} augustus 1781, 1783
J. Weuijster
gewassen pentekening met aquarel, 35,2 × 51,1 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

Cat. nr 49

41

Het slaen der Hollandsche vloot door den schout bij nacht I.A. Zoutman; tegen de Engelsche onder den vice admerael Parker, 1783

J. Weuijster

gewassen pentekening met aquarel, 34,7 × 50,4 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

42

Formering der Hollandsche linie en het afkomen der Engelsche voor het gevecht op de Doggersbank, 1792

Japan, Sasaya, naar een gravure van M. Sallieth en een tekening van J.F. Reitz

metaal, hout, lak, goudlak, 36,9 × 52,9 cm

Rijksmuseum, Amsterdam

43

Slagh op Doggersbanck, voor-gevallen den 5 augustus 1781 tegen de vloot van de vice ad Parker, 1783

J. Weuijster

gewassen pentekening met aquarel, 31,3 × 48,8 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

44

Einde van den slag, 1792

Japan, Sasaya, naar een gravure van M. Sallieth en een tekening van J.F. Reitz

metaal, hout, lak, goudlak, 36,7 × 52,8 cm

Rijksmuseum, Amsterdam

45

Copie van het schrijven van schout-bij-nacht J.A. Zoutman aan de prins over de slag bij Doggersbank

manuscript
Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling, 's-Gravenhage

46

D'Admiraal de Ruyter, het vlag-
geschip van Zoutman gedurende de slag bij Doggersbank
tekening in potlood, op drie
bladen, resp. 51 × 29, 51 × 117
en 51 × 29 cm

Stichting Vaderlandsch Fonds
ter aanmoediging van 's Lands
Zeedienst, Amsterdam

47

Johan Arnold Zoutman

doek, 65,5 × 55 cm

Haags Gemeentemuseum,
's-Gravenhage

48

Anti-Engels oproer in Rotterdam, 1781

D. Langendijk
pen en penseel in kleuren, 25,6
× 42 cm

Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam

49

J. le Francq van Berkhey, De
zeetriumph der Bataafsche
vrijheid op Doggersbank. be-
vochten den 5den van oogst-
maand 1781, dl 1, Amsterdam
1782

Maritiem Museum "Prins Hen-
drik", Rotterdam

50

H. van Alphen, "De Doggers-
bank, cantate", in: Mengelingen
in proze en poëzy, Amsterdam
1783

Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam

51

Opwekking aen de burgery van
Nederland, 1782

Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 20162

52

Loddereindoosje met het op-
schrift "Viva Zoutman 5-8-
1781"

zilver, 2,5 × 2,5 × 3,5 cm
Stedelijke Musea, Gouda

Cat. nr 54

53

Erepennning voor de strijders bij
Doggersbank, 1781

J.H. Schepp

zilver

Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden, VVL
567A

54

Gedenkpenning op de slag bij
Doggersbank, 1781

J.G. Holtzhey

zilver, 4,5 cm diam.

Maritiem Museum "Prins Hen-
drik", Rotterdam

55

Eresabel van P. Melvill van
Carnbee, geschenken door Wil-
lem V na het gevecht bij Kaap
St. Marie op 30 mei 1781, met
schede

staal, gevest koper, 83,8 cm l.
Rijksmuseum "Nederlands
Scheepvaart Museum", Amster-
dam

De slag bij Doggersbank

Al was de Republiek dan vanaf december 1780 met Engeland in oorlog, echt gevochten werd er nauwelijks. De Engelsen waren heer en meester op zee, maakten binnen luttele weken honderden Nederlandse koopvaarders buit en veroverden een hele reeks koloniën. De handel kwam vrijwel volledig stil te liggen. In een krampachtige poging tenminste de vitale "moedercommerce" op de Oostzee gaande te houden, werd in juli 1781 een klein eskader onder schout-bij-nacht Zoutman geformeerd om een convooi te begeleiden. Na enkele dagen stootte men bij de Doggersbank op een Engels convooi, eveneens beschermd door een aantal linieschepen en fregatten. In de ochtend van 5 augustus raakten beide smalde-len gedurende enkele uren slaags. Tactisch waren de Nederlanders misschien licht superieur, maar de strijd moest tenslotte onbeslist worden gestaakt omdat geen van beide partijen nog in staat was door te vechten. Van de zeven Nederlandse linieschepen waren er vier zwaar beschadigd en zou er een, de *Holland*, de thuishaven niet meer bereiken. Het ont-nuchterende saldo van de slag was dat de Nederlandse vloot weliswaar niet had verloren maar nog wrakker was dan voorheen, terwijl de Engelsen onverminderd de zee beheersten.

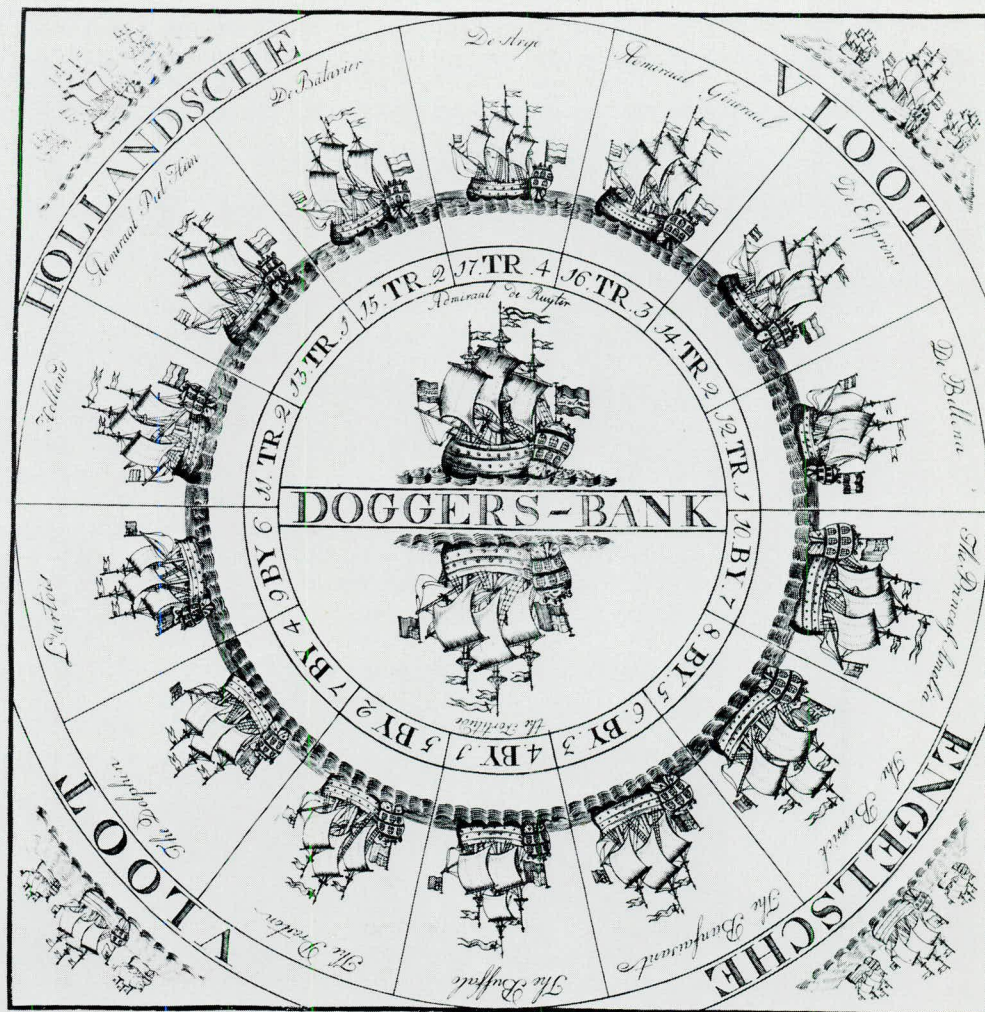
De koopvaardischepen hadden zich intussen weer naar Nederland teruggehaast en op 13 augustus liep ook Zoutmans smaldeel de haven van Den Helder binnen. Daar wachtte de opvarenden een heldenwelkom dat nog geruime tijd werd geprolongeed. Kostbare pen-ningen, eredegens en eresabels waren er voor de officieren, eenvoudiger medailles voor de rest van de bemanning. De helden van Doggersbank werden in een adem genoemd met 17de-eeuwse beroemdheden als Tromp en De Ruyter. Een tijdlang maakte zich van de be-volking een ware Doggersbankhysterie meester. Op vele prenten, in lier- en lijkzangen wer-den de helden bejubeld. De commercie speelde hier handig op in. Zoutman en zijn schepen prijken al gauw op tabaks- en loddereindozen, naaldenkokers, breischeden, waaiers, hoe-delinten en schoengespens. Theeserviezen werden met Doggersbanksymbolen beschilderd en er was ook Zoutmangebak en Zoutmanlikeur te koop. Jong en oud konden zich verma-ken met het Doggersbankspel dat een Haagse drukker in de handel bracht. De opzet van dit spel was uiterst simpel. Er werd gegooid met drie dobbelstenen. Wie onverhoopt op een En-gels schip terecht kwam moest betalen, wie op een Nederlands schip belandde trok geld uit de pot. De Doggersbankrage was kennelijk ook in commercieel opzicht een succes. De com-mercie bleef de politiek tenminste nauwlettend volgen en zou de komende jaren grote hoe-veelheden artefacten, nu voorzien van de symbolen van patriotten en prinsgezinden, op de markt brengen.

Aanvankelijk bezongen zowel orangistische als patriotse dichters de slag bij Doggers-bank in treffende eensgezindheid. De "zege" op Engeland leek even te kunnen zorgen voor een gevoel van nationale solidariteit. Deze harmonie was echter maar van korte duur. De marine bleek niet tot verdere heldenfeiten in staat en spreidde zelfs een in patriotse ogen verdachte werkloosheid ten toon. De verdenking van "verraad" (aan de Engelsen) en het verwijt van "inactiviteit" trof vooral ook de ongelukkige admiraal-generaal Willem V, die niet bij machte was de glorie van Doggersbank op zichzelf te laten afstralen, hoeveel ere-tekens hij ook rondstrooide. In de patriotse propaganda werd Doggersbank al spoedig voorge-steld als een soort wonder, volbracht ondanks de tegenwerking van de stadhouder.

In de geschiedenis van het Nederlandse nationalisme neemt Doggersbank een bijzon-dere plaats in. Het is één van die zeldzame explosies van ongebreideld nationalistisch senti-ment zoals die later nog zouden voorkomen bij de Tiendaagse Veldtocht van 1831 en de Lombokexpeditie van 1894.

Het nieuw vermakelyk spel genaamt Doggers-bank, door J.C. Bendorp naar C.F. Bendorp (1782), Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht (cat. nr 68)

HET NIEUW VERMAKELYK SPEL GENAAMT

ONDERRIGTING HOE MEN OP DIT NIEUW VERMAKELYK SPEL, GENAAMT DOGGERS-BANK KAN SPELEN.

Men kan dit Spel spelen met Duiten, Dubbeljes, Guldens, of wat men wil.

Men speelt het met 3 Dobbeltjes en zoo veel Personen als men begeert.

Na dat men gescordeert is omtrent den Inleg, Gooit men wie het eerst spelen zal, die de meeste Ogen gooit eerst en dan verder met de Zon om.

Die drie Zesfen gooit, is HOLLANDS ADMIRAAL op het SCHIP den ADMIRAAL na RUITER en Trekt den HEILE POT, en moet weer eerst gooien na dat het Gezelschap weer op nieuw heeft Ingezet daar den ADMIRAAL voor dit maal vry van is.

Die drie Aazen gooit, is ENGELS ADMIRAAL op het SCHIP THE FORTITUDE; en Trekt den HALVE POT, en moet nog eens gooien.

Die Zeventien gooit, Trekt 'er VIER uit de POT gelyk onder het SCHIP de ARGO te zien is, en zoo moet ieder het geen hy gegooit heeft op de DOGGERS-BANK nazoecken.

Die meer Trekt uit de Pot als hem toekomt, Ruist maakt 't Vloet of kwalyk Spreekt, word van den HOLLANDSCHEN ADMIRAAL Krygen wegen genomen, en nag niet medespelen voor dat hy zyn Vryheid heeft gekogt of geraffomeent is.

In 's HAGE, by E. VERMEULEN, Boekverkooper op de Grootte Markt by 't Boterhuis, 1782.

56
Eresabel, geschonken door Willem V na de slag bij Doggersbank
staal en koper, 92 cm l.
Rijksmuseum, Amsterdam

57
Koppelplaat behorende bij de eresabel
koper met reliëf in zilver, 6,1 × 10,2 cm
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam

58
Degen van W.J. Bentinck
zilver, 99,5 cm l.
Provinciaal Overijssels Museum, Zwolle

59
Horloge met voorstelling van de slag bij Doggersbank gemerkt "Duncan, London"
4,5 cm diam.
Rijksmuseum "Nederlands Scheepvaart Museum", Amsterdam

60
Wijzerplaat van een horloge met afbeelding van de slag bij Doggersbank
4 cm diam.
Kasteel Sypsteyn, Loosdrecht

61
Loddereindoosje met portret van Zoutman
2,8 × 1,3 × 2,2 cm
Kasteel Sypsteyn, Loosdrecht

62
Tabaksdoos met voorstelling van de slag bij Doggersbank J. van der Berg
zilver, gegraveerd, 3,8 × 14,9 × 6,1 cm
Rijksmuseum, Amsterdam

63
Drie hoedelinten met voorstellingen betreffende de slag bij Doggersbank
zijde, bedrukt, resp. 4,9 × 48, 5,2 × 59,5 en 5,1 × 67,5 cm
Rijksmuseum, Amsterdam

64
Doggersbanklint
zijde, beschilderd, 6 × 34 cm
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam

65
Waaier met voorstelling betreffende de slag bij Doggersbank
ivoor met papier, 26,5 cm l.
Rijksmuseum "Nederlands Scheepvaart Museum", Amsterdam

66
Theebus met het opschrift "Doggersbank"
chine de commande porselein, zilver, 12,2 cm h.
Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam

67
Breischede met o.a. een portret van Zoutman
zilver, gedreven, 16,5 × 1,4 cm
Rijksmuseum, Amsterdam

68
Het nieuw vermakelyk spel genaamt Doggers-bank, 1782
J.C. Bendorp naar C.F. Bendorp
gravure, 50 × 60,9 cm
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht, AvS 4418

69
Missive en memorie door Zyne Hoogheid den heere Prince van Orange en Nassau [...] houdende een gedetailleerde opening van zyne gehoude directie als Admiraal Generaal van de Unie
Algemeen Rijksarchief, Eerste Afeling, 's-Gravenhage

70
Model van een Engels oorlogsfregat
Maritiem Museum "Prins Hendrik", Rotterdam

71
Model van het fregat "Frisia"
Maritiem Museum "Prins Hendrik", Rotterdam

72
Allegorie op de alliantie met Frankrijk, 1786
N.-J. Delin
doek, 215 × 170 cm
Stedelijk Museum "De Lakenhal", Leiden

73
Prins Willem V, ca 1770
doek, 64 × 53 cm (ovaal)
Centraal Museum, Utrecht

74
Moriatur Orange, 1782
gravure
Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht, AvS 4425

75
Dog ook dit maal verharde 't goud en de gunst des vorsten hunne harten, zo dat zij de stemme van hun geweeten smoorden, 1782
gravure, 22,5 × 13,7 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4445

3.

De slag om de publieke opinie

Spotprent op de Politieke Praatmoer en de Politieke Praatvaar (1784), Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam (cat. nr 85)

Vanaf het moment dat de oorlog met Engeland uitbrak veranderde het politieke toneel in de Republiek. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis werd een groot aantal mensen gedurende langere tijd bij de politiek betrokken. Men kan zelfs zeggen dat de inzet van de politieke strijd voor een belangrijk deel het winnen van de steun van deze mensen is geweest. Die nieuwe politieke natie werd bereikt en bewerkt via de pers. Er bestond in Nederland al een oude traditie van politieke pamfletten, die in de verhoudingsgewijs vrije lucht van de Republiek altijd goed hadden kunnen gedijen. Zodra de internationale spanningen in de tweede helft van de jaren 1770 begonnen te stijgen, groeide ook de pamflettenstroom. Daar kwam echter in 1781 een belangrijk nieuw fenomeen bij. Met de verschijning op 20 januari van dat jaar van *De Post van den Neder-Rhijn* werd in Nederland de periodieke politieke opiniepers geboren. De *Post* werd met *De Politieke Krayer* (1782) het lijfblad van patriotten in het hele land.

Vele andere periodieken probeerden het succes van deze twee opiniebladen te imiteren. In reactie op de patriotse tijdschriften verschenen er van de weeromstuit ook orangistische tegenhangers, om te voorkomen dat het lezende publiek slechts die ene patriotse waarheid te horen zou krijgen. Er kan niet worden gezegd dat die twee groepen bladen een redelijke gedachtenwisseling met elkaar aangingen. Het kwam doorgaans neer op wellesnietes en niet zelden op ordinaire scheldpartijen. Toch had die systematische tegenoverstelling van standpunten een belangrijk onbedoeld effect: het denkend deel der natie kreeg zo als het ware de keuze voorgeschoteld uit twee behoorlijk uitgewerkte, alternatieve politieke programma's. In rudimentaire vorm is hierin een nieuw politiek gegeven te herkennen: dat van de vrije keuzemogelijkheid uit verschillende opties, zo wezenlijk voor de moderne politiek.

Dit idee van twee politieke kampen dat eerst met woorden was opgeroepen, werd op allerlei manieren ondersteund. Spot- en zinneprenten zeiden hetzelfde met beelden. Fascinerend is echter vooral de bijna eindeloze reeks van sier- en gebruiksartikelen die van de symbolen van beide partijen werden voorzien, zoals de keeshond en de Amsterdamse burgemeester Hooft bij de patriotten en de stadhouderlijke familie bij de prinsgezinden. Politiek bedrijven in de jaren 1780 kreeg zo ook het karakter van een mode, een rage. Borden en glazen, scheerbekken en snuifdozen, suikerstrooiers en pijppepreukers werden in de politieke sfeer getrokken, waarmee het hele idee van politiek als een keuze tussen twee alternatieven diep doordrong in het dagelijkse leven.

76
De Post van den Neder-Rhijn,
dl 1-12, Utrecht 1781-1787
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht

77
Crimineele executie aan den
Post van den Neder-Rhijn, 22
april 1786
gravure
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam, AvS 4641

78
J. le Francq van Berkhey, De
bekeering en hellevaart van de
postfiakker Het Hoene, Leiden,
1783
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 20435

PROGRAMMA.

Ten blyke dat der Amfcellaaren Burgertrouw evenredig zy aan hunne gevoelens van Vaderland- en Vryheid-liefde — ten blyke dat eenig voorbeeld van Edelmoedigheid het hart der weldenkende terlfond in beweging brengt en tot eene Edele Volghust den fterkfien fpoorflag geeve.

Zo zullen de Heeren H. BASTERT, M. VAN SON en N. VAN HEURN, op Woensdag, Donderdag, Vrydag en Saterdag, (zynde den 18, 19, 20 en 21 dezer maand May) vacceeren in de Herberg de *Kersjboom*, des Voormiddags van 10 tot 2 uren, en des Namiddags van 4 tot 7 uren, ter ontfangst van zodanige Penningen, als welmeeneende Vaderlanders zullen gelieven zamen te brengen, ter ondersteuning van hunne braave Medeburgers M. J. C. HESPE en JAN VERLEM. — Welke Penningen aan MEYER HESPE en MEIJSTROUW VERLEM, zullen worden ter hand gefeld en verantwoord.

En op dat aan zoodanig heilzaam oogmerk te beeter voldaan worde, zo zullen aldaar ter gelyker tyd eene geflootene Busfe en een Vel Papier in gereedheid zyn, ten einde een ieder aan zich behoudende Vryheid, om ten blyke van welmeeneendheid dezelve naam op de Lyst aan te teekenen of anderszins de Penningen zonder aantekening in de Busfe te fteeken.

Een fchoon Programma, waar in de beweegredenen hier toe ontvouwt worden, is in de *Leydshe Courant* van den 9. dezer geplaatst.

Te Amsterdam, by L. NUTHEY L., Boekverkooper, in de Star-kantlaar, by de Waterpoort.

Cat. nr 81

79
De Politieke Kruyer, dl 1-3,
Amsterdam 1782-1784
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

80
Een kruyer, zwaar bevragt met
politieke zaken, 1785
gravure, 8,1 × 11,3 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4604

81
Programma inzameling Hespe
en Verlem, 1785
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21102

82
Voort groote rekels in uw hoofdsche hondenkotten, 1785
gravure, 18 × 15 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4605

83
Visitekaartje van J.C. Hespe na
zijn vrijlating uit de gevangenis, 1785
gravure
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

84
De Politieke Praatvaar, afl. 35-36, Leiden, 1784
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

85
Spotprent op de Politieke Praatmoer en de Politieke Praatvaar, 1784
gravure, 10 × 9 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4560

86
De Batavier, dl 1, Leiden 1784
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht

87
Le Politique Hollandaïs, dl 1, Amsterdam 1781
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

88
De Politieke Snapper, Leiden 1785
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

89
De Post naar den Neder-Rhijn, aflevering 17, 18 mei 1782
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

90
De Politique Kruyers-knegt, aflevering 6, 7 juli 1783
Nederlands Persmuseum, Amsterdam

91
De Politieke Praatmoer, 1784-1785
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

92
De Ouderwetse Nederlandsche Patriot, dl 1, 1781
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

93
Lykstaatie van den ouderwetschen Nederlandschen patriot, 1781
gravure, 34,5 × 42,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4420

94
De Politieke Snapster, dl 1, Amsterdam 1785
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

95
De Vredebazuin, dl 1, Rotterdam 1784
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

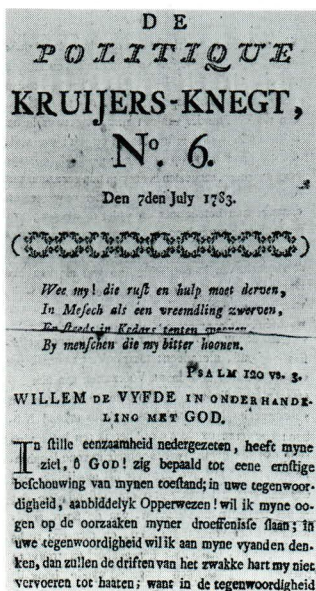
96
[J.D. van der Capellen tot den Pol], Aan het volk van Nederland, 1781 (met de hand afgeschreven exemplaar)
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht

97
[J. Allart?], De Vryheid, Amsterdam 1783
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht

98
Grondwettige herstelling van Nederlands staatswezen, 2 dln, 1784-1786
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht

99
Gemeenzaame gesprekken, gehouden tusschen twee bijzondere goede vrienden, A. en Z., Dordrecht 1784
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 20852

Cat. nr 90

100

Ontwerp, om de Republiek door eene heilzaame vereeniging der belangen van regent en burger van binnen gelukkig, en van buiten gedugt te maaken [zgn. Leids ontwerp], Leiden 1785

Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 21045

101

Patriöttische catechismus, 1785
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 21049

102

Brief over de waere oorzaak van 's lands ongeval, 1782
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 20171

103

De Haagsche confituur pot geopent, 1783
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 20499

104

Den scheldnaam van Kees, door de patriotten tot een' eer-naam aangenomen, 1786
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21315

105

Op Willem de Vyfde, voorheên stad- doch nu stalhouder van Gelderland
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21317

106

Belydenis van een aristocraat, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21528

107

Utrechts avond gebed, 1786
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21322

DE HAAGSCHE
CONFITUUR POT
G E O P E N T,
(Onder de Spreuk:)
ROERT MEN DEN DREK, HY STINKT.

Wanneer men WILLEM regt beziet,
Zyn wandel en Ouwage,
Het is, of men het zwygt of niet,
Of schoon een Scheld' het anders hiet,
Lullage! Lullage!

Hy is, die weet en Groot en Kleen,
Een Minnaar der Pullage.
Bourgage lust hy ongemeen:
En Krokes zynde, is al zyn roên.
Lullage! Lullage!

Dit is geen Praetje: neen! gewis!
Men ziet slegs zyn Visage:
't is Dik, niet Vet; het schijnt wel frisch,
Maar 't is, als 't met al 't andere is:
Lullage! Lullage!

En, is hy in ons Vaderland
Een hooge Persanage:
Hy heeft een Allerzacht verstand:
Al wat hy doet, is tot zyn schand,
Lullage! Lullage!

Wat kost hy niet aan onzen Staat,
Met al zyn Hof-Bagage!
Hy Leeft en Zwemt in overdaad:
En dus betaalt den Onderzaat,
Lullage! Lullage!

Had:

Cat. nr 103

O P
W I L L E M D E V Y F D E,
voorheên STAD- doch nu
S T A L H O U D E R
V A N
G E L D E R L A N D.

Burgers van dit vry Gewest,
Die, doot 's LANDS GEVLOKTE PEST —
VYFDE WILLEM VAN ORANJE,
Toeverlaat van Groot Brittanje,
Daar hy 't ganfche Land beroert,
Op DE SLAGBANK WORDT GEVOERT,
Hy, die, schoon een Godvergeeten,
Uw STADHOUDER wierd geheeten,
Is nu niet, gelyk welcôr,
GELDERLANDS STADHOUDER meêr,
Neen! daar Nyd en Wraak hem porden,
Zal men hem STALHOUDER worden;
Hoe! hy . . . ja! 't verbaaze u niet
't Geen men heden hoort en ziet;
WILLEM! wien de Hel ons baarde!!!
Geeft, vol vuur, ZYN EIGEN PAARDEN (*)
Aan het GELDERSCH BEULEN ROT,
Dat met Recht en Vryheid spot,
Om het ZWAAR KANON TE SLEEPEN,
Door de Heer'schacht aangegrepen,
Ter volvoering van een MOORD,
Die nooit Sterfeling heeft gehoord.
„KOM! dus dorst h t Hoofd der Guiten
In zyn heilloos woën zich utoen,
„KOM! G . . . nie! TOE! ALLON!
„SPAN MYN PAARDEN voor 't KANON!
„WIL DEN EER ZYN VER NIET GEVEN,
„'s ZAL 't KANALJE TOCH DOEN BEEVEN;
„MAAL MYN PAARDEN RAS VAN STAL!
„LAAG MAAR VOORT! DAAR VALL' WAT VALL'!
„Heilloos Menfch! laet ge uw lippen
Zulk een fnoode taal ontgippen!
Vreest Gy 's Hemels gramfchap niet,
Die uw wreede Moordstaf ziet?
Ja! Tieraan der Burgeryn!
Nies kan U van ftraf bevryen!
Gy zult, voor uw fnoode dach
Nooit des Hemels wraak ontgaan;
't VOLK VAN NEDERLAND ZAL U STRAFFEN,
En zich zelve recht verfchaffen.
Lang getergd, zal zal 't, in zyn woën,
Voort zyn wraak U fiddren doen.
't Zal op U zyn leed verbaalen,
U met eigen Munt betaalen,
Als het eens, o AARTS TIERAN!
MET DIT ZELVE PAARDENSPAN!
Voor uw fnoode gruweltukken,
U ZAL UIT ELKANDER RUKKEN.
Burgers van dit vry Gewest!
Gryp aan 's LANDS GEVLOKTE PEST!
Koel, zyn wreede terging moede,
Koel uw wraak in zynen bloede!
ROEI HEM UIT! dien 's Hemels ftraf,
U, voorheên, IN TOORNE GAF!!

AMSTERDAM,
4. Sept. 1766.

Ex Tempore.

(*) D. Gelderfche Boeren weigeren, met regt, hunne Paarden te geven tot vervoering van het Kanon, om de Steden HATTEN en ELBURG te befoemen: doch WILLEM DE VYFDE, de STADHOUDER, die toen BENIDDELAAR tusfchen Regenten en Burgers in rechtmatigheid moest verliedeken, geeft, o GRUWEL!!! ZYN EIGEN PAARDEN tot volbrenging van genoemd goddeloos oogmerk, onder het Hemelgergend uitbuleren van bovengenoemde afgrysfelyke woorden.

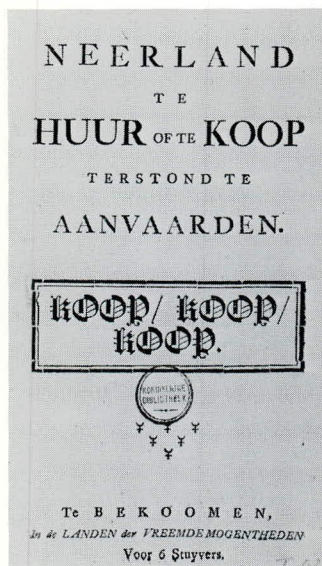
Cat. nr 105

Spectatoriale politiek

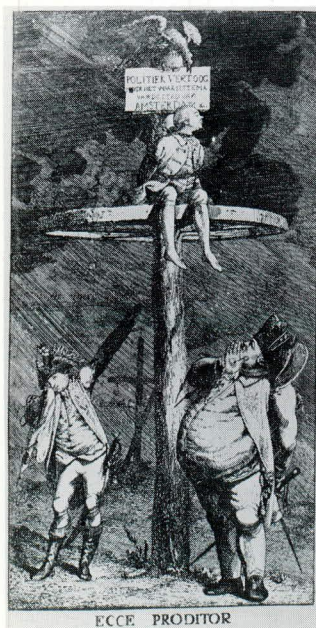
De inhoud van *De Post van den Neder-Rhijn* en *De Politieke Kruyer* was nieuw en ongevoel, de vorm daarentegen heel traditioneel. Deze bladen namen eenvoudigweg de succesformule over van de spectatoriale tijdschriften die zich de afgelopen decennia een aanzienlijk lezerspubliek hadden veroverd. In die formule stonden ingezonden brieven, doorgaans verzonden en ondertekend met een fantasienaam, centraal. Ook bij de *Post* en de *Kruyer* vormden ingezonden brieven de hoofdmoot van de inhoud. Achter pseudoniemen als Ultrajectinus, Ignotus of Cincinnatus verscholen zich nu evenwel levensechte patriotten. Deze formule diende meerdere doelen tegelijk. De lezer van de apolitieke en betrekkelijk tijdloze spectators kon zo wellicht wat gemakkelijker worden weggevoerd naar een blad met een geheel andere, actuele inhoud. In elk geval is vast te stellen dat met de opkomst van de politieke opiniepers in de jaren 1780 de traditionele spectators vrijwel verdwenen. Maar het hanteren van de spectatoriale formule had nog meer voordelen. Er werd op deze wijze een sterke band gesmeed tussen lezers en schrijvers: elke lezer kon in beginsel immers ook schrijver zijn. De spectatoriale verhulling en pseudonimiteit was daarnaast voor die auteurs een veilige methode om zich te onttrekken aan het onvoorspelbare gedrag van pottekijkende autoriteiten. Weliswaar was de pers in de Republiek in de praktijk zeer vrij, maar vooral lokale gezagsdragers konden — indien geprovoceerd — toch hinderlijke speldeprikkers uitdelen.

Redacteuren als Pieter 't Hoen van de *Post* en J.C. Hespe van de *Kruyer* werden overtuigd met correspondentie. Ze konden dan ook selecteren en namen de vrijheid brieven zodanig te bekorten en te combineren. Het literaire vormenspel van de spectator gebruikten ze om van het aangeboden materiaal toch een produkt met een eigen gezicht en een zekere eenheid te maken, niet in de laatste plaats door hun commentaar bij de brieven. In enkele gevallen weten we hoe er met het materiaal van brieveschrijvers werd omgesprongen. De patriotse ideoloog Van der Capellen tot den Pol bediende zich soms van *De Post van den Neder-Rhijn* als vehikel voor zijn denkbeelden. Ook hij moest echter maar afwachten hoe zijn stukken de confrontatie met de spectatoriale schaar zouden doorstaan. Eén keer overkwam het hem dat een brief die echt vertrouwelijk was bedoeld woordelijk in de *Post* werd aangehaald en vervolgens bestreden.

Werd er in de inhoud van deze bladen een spel tussen redacteur en lezers gespeeld, op de titelpagina speelde de uitgever soms een spel met de autoriteiten. Zo werden de eerste drie delen van de *Kruyer* van pikante vignetten voorzien. Op de titelplaat voor deel I (die verscheen in juli 1783) laat de combinatie van beeld en woord weinig te raden over. Een geharnaste krijgsman, angeblazen door een slang, probeert de Vrijheid, traditiegetrouw voorzien van speer en hoed, van haar troon te stoten. Het berijmde onderschrift van de hand van redacteur Hespe noemt de belager het "heerschzuchtig Hoofd" en op zijn standaard valt een (Oranje)appel te herkennen. Deze verwijzing naar Willem V ontging ook de Amsterdamse autoriteiten niet en ze verboden de prent prompt. Blijkbaar maakte de verhullende symboliek het echter mogelijk een andere uitleg aan het geheel te geven want het stripverhaal werd in de volgende delen van de *Kruyer* vrolijk voortgezet. In deel II was een Bataaf, het soevereine volk verbeeldend, de Vrijheid inmiddels te hulp geschoten om de aanvaller af te weren. Deel III zette de kroon op het werk: het "heerschzuchtig Hoofd" is verslagen, de Vrijheid zegeviert en geeft het volk zijn rechten terug. Deze reeks vignetten onderstreept het groeiende zelfvertrouwen en het succes van de patriottenbeweging.

Cat. nr 114

Cat. nr 119

108
R.M. van Goens, Politiek ver-
toog over het waar sistema van
de stad van Amsterdam, 1781
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 19759

109
A. Kluit, De souvereiniteit der
Staaten van Holland, verdedigd,
1785
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21039

110
E. Luzac, Reinier Vryaarts
openhartige brieven, dl 1, Lei-
den 1781
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage

111
Het gewette moortgeweer,
1782
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 20163

112
Iets voor de Republiek, 1784
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 20772

113
Katechismus van het stadhou-
derschap, 1786
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21325

114
Neerland te huur of te koop
ferstond te aanvaarden, 1784
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 20862

115
J. le Francq van Berkhey, Ver-
zameling van Leydsche keur
en hekeldichten, 1788
Gemeentearchief, Leiden

116
Alphabetische naamlyst, der
hedendaagsche vry-corristen
[sic], 1785
Gemeentelijke Archiefdienst,
Utrecht, Kn. 21058

117
Aan het volk van Neerland,
1785
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 21061

118
Patri patriae dat is aan den va-
der des vaderlands, Willem den
Vyfde, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21545

119
Ecce proditor, 1782
J.G. Waldorp
gravure, 15,8 × 9,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4569

120
Ecce proditor!, 1782
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 20262

121
De Nederlandsche aristocraet,
1785
gravure, 17,4 × 12,6 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4602

122
De vernieling der aristocrati-
sche kuiperij, 1785
gravure, 17,1 × 23,9 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4603

123
Het Geldersche zwyn, 1786
gravure, 14,5 × 18,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4675

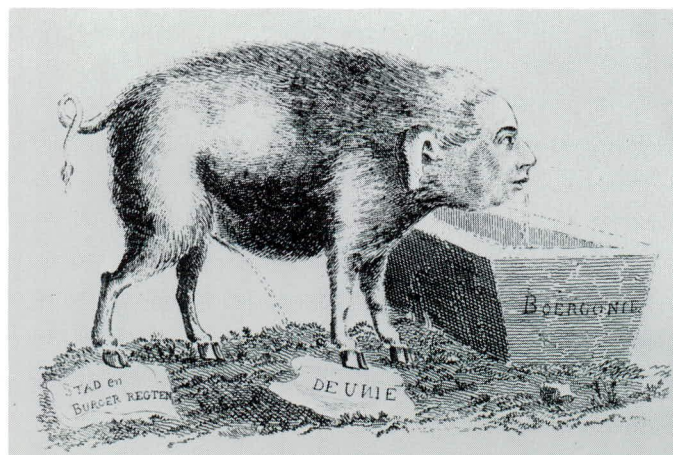
124
Den teêrgeliefde!!!, 1786
gravure, 21,4 × 14,7 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, suppl. Muller nr 4744

125
Zie hier het dikste beest, 1784
gravure, 16,8 × 25,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4526

126
Aanplakbiljet van een gefin-
geerde veiling van de inboedel
van Lodewijk van Brunswijk,
1784
gravure, 53 × 44 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4530

127
Afbeelding van een schop,
phoef of antipatriot, 1785
gravure, 17 × 12,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4588

Cat. nr 123

Cat. nr 131

Cat. nr 136

128
De gewapende foef, 1785
gravure, 25,3 × 14,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4589

129
Afbeelding van een kees, weegluis, avijoen-vreeter, amokspoeger, of hedendaagse patriot, 1784
gravure, 15 × 11,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4504

130
Vryheids prent, der hedendaagse cantzel huzaaren, 1786
gravure, 19,9 × 23 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4678

131
Dapperheid der keezen, 1787
gravure, 15,5 × 16,7 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4950

132
De nieuwerwetse volksmajesteit
twee gravures, elk ca 18,5 × 14 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4549

133
Men kent de vogel
twee gravures met bijschriften
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

134
De herschepping der professorale kees, 1787
twee gravures
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht, AvS 4946

135
Theestel, bestaande uit een theepot, suikerpot, melkkan, spoelkom
Engels aardewerk, 4de kwart 18de eeuw
Nederlands Openlucht Museum, Arnhem

136
Twee bordjes "Pas op keese"
creamware, 17,8 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

137
Drie bordjes op de vrijheid
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

138
Bord met opschrift "Pas op keese"
aardewerk
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

139
Bord, theepotje en theebusje met het opschrift "Pas op keese"
creamware
Historisch Museum, Rotterdam

140
Drie bordjes op de Vrijheid
Delfts blauw
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

141
Spoelkom, ca 1785
Engeland, imitatie Wedgwood
Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam

142
Bord met opschrift "De vryheid spant een grote boog"
aardewerk, 24,5 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

143
Zes kommetjes en schotels
creamware
Collectie Bührmann

144
Kom "PWD 5"
chine de commande, 10,5 cm h., 26,4 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

145
Twee kommen "Vivat Orange" en "PWD5"
porselein, 7 cm h., 14 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

146
Bord met Willem V te paard
aardewerk, 25,8 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

147
Scheerbekken met Willem V
aardewerk, 27 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

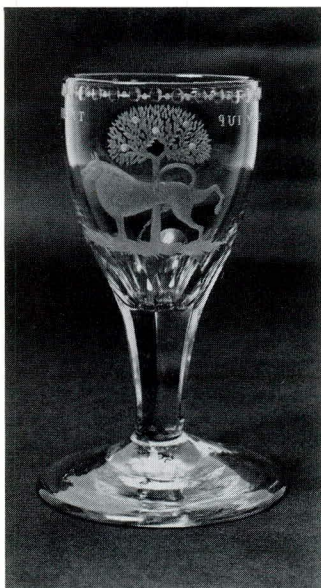
148
Bord met Willem V en Wilhelmina
creamware
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

149
Bord met Oranjeboom
creamware
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

150
Bord met opschrift "So lang Son en Maan"
creamware
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

151
Bord met opschrift "Uw zwaard zij als van Gideon"
creamware
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

152
Twee bordjes met opschrift "Oranje boven"
aardewerk
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht

Cat. nr 159

153
Bord
polychroom Delfts
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

154
Bord met opschrift "Vivat
Orange"
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

155
Bord met opschrift "FSW/
PWD5"
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

156
Twee borden met Willem V te
paard
creamware
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

157
Scheerbekken met Willem V
creamware
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

158
Warmwaterketel met de Ne-
derlandse Maagd en opschrift
"Voor Vrijheid en Godsdienst"
Delfts, 31,5 cm h. (met heng-
sel)
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

159
Glas met het opschrift "Hony
soit qui mal y p..."
radgravure op loodglas, 12,2
cm h., 5,5 cm diam.
Kasteel Sypsteyn, Loosdrecht

160
Glas met opschrift "Eeuwig
Kees"
radgravure op glas, 13,5 cm h.
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

161
Glas met opschrift "Ik waak ge-
trouw en doe myn pligt, myn
yver brant, als 't zonnelicht"
stippelgravure op glas, 15,5 cm
h.
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

162
Glas met opschrift "Ons hert en
hand voor het vaderlant"
radgravure op glas, 18,2 cm h.
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

163
Glas met afbeelding van de
Vrijheid
Engels/Nederlands, 18de eeuw
stippelgravure op glas, 17,7 cm
h.
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

164
Glas met Willem V en Wilhel-
mina
Hollands of Engels
15,5 cm h.
Stichting Historische Verzame-
lingen van het Huis Oranje-
Nassau, 's-Gravenhage

165
Glas met opschrift "Vivat Ora-
nien"
Duits, ca 1790
radgravure op glas, 19,8 cm h.,
9,4 cm diam. voet
Historisch Museum, Rotterdam

166
Glas met de opschriften "Vivat
Oranie" en "Honi soit qui mal y
pense"
Duits of Nederlands, ca 1790
radgravure op glas, 19,5 cm h.,
9,1 cm diam. voet
Historisch Museum, Rotterdam

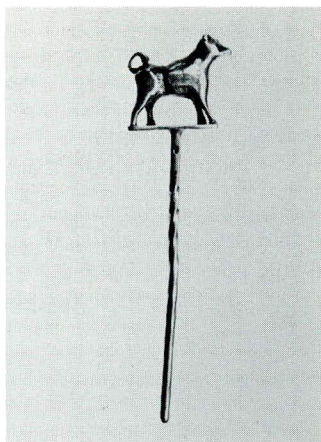

Cat. nr 168

167
Glas met de portretten van
Willem V en Wilhelmina
stippelgravure op glas
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

168
Draagteken met applique van
portret van J.D. van der Capel-
len, met (verschoten) rood-wit-
blauw lint
zilver, porseleinen applique
Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden, VVL
582+

169
Draagpenning met portret
van J.D. van der Capellen aan
de ene en H. Hooft aan de an-
dere zijde
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden, cf.
VVL 583 nr 3

Cat. nr 176

Cat. nr 185

170
Bewerkt doosje, waaruit een penninkje geschoven kan worden, met op de ene zijde het portret van H. Hooft, op de andere "vivat vader Hooft"
doosje koper, penning zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, cf. VVL 673

171
Een zelfde exemplaar als het vorige, doch nu met een keeshond in plaats van het opschrift
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, cf. VVL 675

172
Draagpenning, waarop een keeshond is aangebracht
draagpenning koper, keeshond zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, cf. VVL pl. 66i

173
Keeshondje
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

174
Patriots insigne op de vrijheid
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

175
Draagteken, vervaardigd van een Westfriesche schepjesschelling uit 1678; in plaats van het Westfries wapen is een keeshond aangebracht
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL pl. 64 nr E

176
Pijpewroeter met keeshond
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

177
Overijsselse duit uit 1766, met een in het metaal gekerfde galg boven het portret van Willem V
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

178
Draagpenning, op de ene zijde het portret van H. Hooft, op de andere zijde een keeshond en "getrouwheid"
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 665

179
Draagpenning, op de ene zijde het portret van H. Hooft, op de andere zijde een keeshond
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 667

180
Portret van H. Hooft
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, cf. VVL 670

181
Draagteken van patriotten uit Heusden, 1784
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 601

182
Overijsselse duit, 1766
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

183
Bewerkte Overijsselse duit, 1766
vergulde koper, met gesoldeerd strikornament in kabeldraad
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

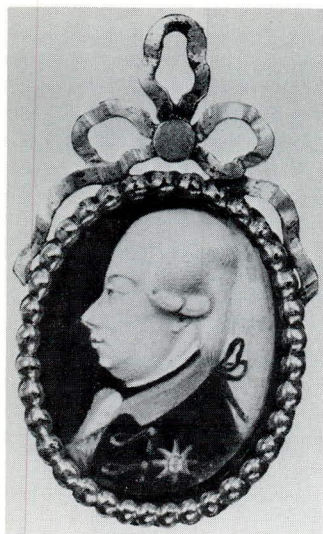
184
Bewerkte Overijsselse duit, 1766
vergulde, met een zijden strikje
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

185
Oranjeschopje
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 742

186
Draagteken met portret van Willem V, bevestigd op een strik
zilver, zijden strik
gem. achterop het verpakkingsdoosje: "gedragen geweest in 1787 door Cornelia van Santen, echtgenote van H. de Haan te Dordrecht"
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

187
Draagteken met portret van Willem V, met strik
lood
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

188
Draagteken met aan de ene zijde het portret van Willem V, aan de andere zijde Wilhelmina
vergulde koper
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 756

Cat. nr 189

189
Draagteken met in kleur geschilderd portret van Willem V
schildering achter glas in een koperen lijstje
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

190
Draagteken met portret van Willem V binnen een opengewerkte krans van oranjetakken, met strik
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

191
Draagteken met het borstbeeld van Willem V
porselein achter glas in zilveren lijst
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

192
Draagteken met portret van Willem V, binnen een bladerkrans
goud
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

193
Draagteken met portret van Willem V, binnen een bladerkrans
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

194
Draagteken, oktober 1787
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 748

195
Draagteken met portret van Willem V
goud
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

196
Draagteken met een oranje-boom
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

197
Draagteken met op de ene zijde portret van Willem V, op de andere zijde Wilhelmina
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 753

198
Draagteken met de portretten van Willem V en Wilhelmina
zilver, schildering achter glas
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 745

199
Draagteken met ingekleurde afbeeldingen van Willem V en Wilhelmina op twee kanten
zilveren rand, schildering achter glas
Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

200
Draagteken met op de ene zijde portret van Willem V, op de andere zijde Wilhelmina
J.H. Schepp
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 718

201
Draagteken met op de ene zijde portret van Willem V, op de andere zijde Wilhelmina
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 750

202
Speldje met Willem V
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

203
Uitvaart van de Oranje echarpe, 1784
gravure in kleur
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht, AvS 4564

204
Vader Hooft
wasmedaillon, 2,5 × 8,5 cm
Particuliere collectie

205
Vader Hooft
koekplank, 27 × 15,5 cm
Provinciaal Overijssels Museum, Zwolle

206
Willem V
koekplank, 22 × 15,5 cm
Provinciaal Overijssels Museum, Zwolle

207
Nederlandse Maagd met Vrijheidshoed
koekplank
Centraal Museum, Utrecht

Cat. nr 207

- 208
Nederland en Frankrijk
koekplank
Centraal Museum, Utrecht
- 209
Kurketrekker met keeshond
handvat van zilver en paarle-
moer, $9,1 \times 4,4$ cm
Groninger Museum, Groningen
- 210
Pijpepreuker met keeshond
zilver, 8,5 cm h.
Groninger Museum, Groningen
- 211
Willem V en Wilhelmina
wasmedaillon, 8,2 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 212
Willem V, ca 1782
Wedgwood, $9,8 \times 8$ cm (ovaal)
Rijksmuseum, Amsterdam
- 213
Prinses Wilhelmina, ca 1782
Wedgwood, $8,6 \times 6,8$ cm
(ovaal)
Rijksmuseum, Amsterdam
- 214
Prinses Frederika Louise Wil-
helmina, ca 1782
Wedgwood, $8,8 \times 7$ cm (ovaal)
Rijksmuseum, Amsterdam
- 215
Prins Willem Frederik, ca 1782
Wedgwood, $8,8 \times 7$ cm (ovaal)
Rijksmuseum, Amsterdam
- 216
Tabaksdoos met Willem V en
Wilhelmina
koper, $16,5 \times 9,5 \times 3$ cm
Stichting Historische Verzame-
lingen van het Huis Oranje-
Nassau, 's-Gravenhage
- 217
Waaier met Willem V en Wil-
helmina
been en papier, 54 cm br.
Stichting Historische Verzame-
lingen van het Huis Oranje-
Nassau, 's-Gravenhage
- 218
Twee suikerstrooiers met Wil-
lem V en Wilhelmina
S. Decker
zilver, 21 cm h.
Stichting Historische Verzame-
lingen van het Huis Oranje-
Nassau, 's-Gravenhage
- 219
Tafelschuier met de portretten
van Willem V en Wilhelmina
zilver
Collectie Bührmann

Dat ieder burger krijgsman zij

De gewapende kees (1787),
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

Wanneer er tijdens de Republiek heldendaden te land verricht werden gebeurde dat doorgaans met ingehuurde helden. Het geregelde leger bestond immers uit vreemde huurtroepen. Een militaire traditie kende Nederland nauwelijks. Ook in dit opzicht kwamen de patriotten onder invloed van de oorlog met Engeland tot een dramatische omkering van waarden. Plotseling sloeg de klassieke gedachte aan dat een volk dat vrij wilde zijn zichzelf ook moest kunnen verdedigen. Wapening en burgerzin werden beschouwd als twee kanten van dezelfde medaille. Voor Joan Derk van der Capellen was er geen vrijheid zonder wapening. Hij besloot zijn anonieme pamflet *Aan het volk van Nederland* met de woorden: "Wapent Ulieden allen". De patriotten maakten er geen geheim van dat ze de vijand niet alleen zochten in het buitenland maar evengoed in het binnenland. Hun oproep tot burgerwapening werd historisch gelegitimeerd met een verwijzing naar het nooit uitgevoerde artikel VIII van de Unie van Utrecht, dat voorzag in de wapening van alle mannen tussen 18 en 60 jaar. De politieke verhoudingen in de Republiek lieten echter niet toe dat dit artikel alsnog op stel en sprong kon worden uitgevoerd. Vandaar dat men eerst ging proberen de stedelijke schutterijen die in de 18de eeuw overal in verval waren geraakt, weer in staat van paraatheid te brengen. In Rotterdam bijvoorbeeld werd er zegge en schrijve één uur per jaar geoefend, en ook de nacht- en brandwacht die de schutters te vervullen hadden had weinig om het lijf. Wie het maar enigszins kon betalen kocht zich van deze schuttersplichten vrij.

Een probleem voor de patriotten was dat het commando van de stedelijke schutterij doorgaans stevig in handen was van de vroedschap, waarvan leden vaak dienst deden als kapiteins van de verschillende vendels. Om buiten die greep van de lokale overheid te blijven gingen de meest enthousiaste (patriotse) schutters soms oefenen in een apart exercitiegenootschap, of werden er speciale vrijkorpsen opgericht. In dergelijke keurkorpsen werden de bevelsverhoudingen gedemocratiseerd: de leden kozen hun eigen officieren.

De burgerwapening ging gepaard met veel uiterlijk vertoon, fraaie (en dure) uniformen, regelmatige "afvuringen", parades en eindeloze exercities. Dit "soldaatje spelen" heeft later nogal eens de spotlust opgewekt. Waar waren toch die wakkere vrijkorporisten toen de Pruis voor de poort verscheen? Helemaal fair is deze voorstelling niet. Tegen het Pruisische beroepsleger was de exercerende burgerij bij voorbaat kansloos. De burgerwapening in de patriottentijd dient zeker niet alleen eng-militair te worden beoordeeld, maar vooral ook als een demonstratie van burgerzin, democratische ambitie (zoals blijkt uit het kiezen van officieren) en politiek activisme.

220
Vaandel van de Haarlemse
schutterij met het opschrift
"Voor Vaderland en Vrijheid"
zijde, 76,5 × 81 cm
Frans Halsmuseum, Haarlem

221
Het nut der burgerwapening,
1785
A. Hulk naar P. Coijen
gravure, 38 × 36 cm
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam, AVS 4607

222
Afbeeldingen der monteering-
gen, van de gewapende schut-
terijen en burgercorpsen, in
Nederland. N°. 1, 1787
ingekleurde gravure, 37 × 49
cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4844c

223
Afbeeldingen der monteringe
van de gewapende burger corp-
sen en schutters in 1787
titelplaat en serie van 37 teke-
ningen in kleuren, elk ca 22 ×
14 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4847

Cat. nr 223

224
Gewapende keeshond, 1787
E. Craig
papier maché
Amsterdams Historisch Mu-
seum, Amsterdam

225
Wetboekje voor de kleine
schutterijen in de Vereenigde
Nederlanden, Amsterdam z.j.
[1783]
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4475

Cat. nr 226

226
Grenadier van het Utrechtse
exercitiegennootschap "Pro Pa-
tria et Libertate", ca 1783
koekplank, 168 x 57 cm
Centraal Museum, Utrecht

227
Negen hellebaarden van de
burgerwacht te Utrecht, ca
1783
hout en ijzer, ca 220 cm
Centraal Museum, Utrecht

228
Sabel van de Utrechtse schutte-
rij, eind 18de eeuw
staal, koperen gevest
Centraal Museum, Utrecht

229
Patroontas, compagnie "De
Pekstokken" te Utrecht
hout, linnen bekleding, 15 x 23
cm
Centraal Museum, Utrecht

230
Marsch voor de Burger Com-
pagnie "Het Papevaandel", te
Utrecht, gecomponeerd door
den wel-edelen gestrengen
heer J.H. de Ridder, Utrecht
1784 (geluidsband)

231
Marsch, voor de Burger-Com-
pagnie "De Oranjestam", te
Utrecht; gecomponeerd door F.
Nieuwenhuysen (geluidsband)

232
Aan de exerceerende leden,
van het genootschap [te Lei-
den], 1785 (geluidsband)

233
Oefening van het exercitiege-
nootschap "Pro Patria et Liber-
tate" in het Sterrebos bij
Utrecht, 1784
doek, 76,5 x 112 cm
Centraal Museum, Utrecht

Cat. nr 235

234
Patroontas van "Pro Patria et
Libertate"
leer en koper, 10,7 x 24 cm
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

235
Penning van het Utrechtse
exercitiegennootschap "Pro Pa-
tria et Libertate", 1783
goud
Centraal Museum, Utrecht,
VVL 596a

236
Zegelafdruk in rode lak van
"Pro Patria et Libertate", 1784
4 x 3,2 cm
Centraal Museum, Utrecht

237
Insigne van "Pro Patria et Li-
bertate"
I.M. Lageman, 1783
zilver
Centraal Museum, Utrecht,
VVL pl. 57

Kwade zaterdag in Rotterdam

De impuls tot wapening kon ook de bedoeling hebben de lokale patriottenbeweging te beschermen tegen de handtastelijkheden van andersdenkenden. Soms leidde dat tot incidenten, met als ernstigste voorbeeld de gebeurtenissen in Rotterdam op 3 april 1784. In Rotterdam had zich binnen de schutterij een patriots elitekorps gevormd dat zich in fraaie uniformen stak en in die uitrusting met de overige schutters meemarcheerde, die gewoon hun dagelijkse plunje droegen. Dit accentueerde op navrante wijze het sociale verschil tussen de parmantige "adelborsten" van betere stand die zich sinds kort tot de exercitie geroepen voelden en degenen die alleen maar schutter waren omdat ze het geld niet hadden om zich vrij te kopen. Het opzichtige gedrag van de patriotten wekte in Rotterdam de irritatie van het (daar) Oranjegezinde "grauw". Eens per jaar, bij de verjaardag van de prins op 8 maart, gunde het volk zichzelf een vrolijke dag. De sloppen en stegen van de volkswijk het Achterklooster werden dan versierd en geïllumineerd en er werd gedanst en gezongen tot diep in de nacht. Het was een goed gebruik dat de beter gesitueerden deze onschuldige vrolijkheid bekostigden, waartoe op de dagen voor prinsjesdag geld werd ingezameld. Al in 1783 hadden Rotterdamse patriotten zich zowel door deze collecte als door het Oranjefeest zelf enigszins bedreigd gevoeld. Een jaar later escaleerden de festiviteiten tot een reeks incidenten met een bloedige afloop. Op prinsjesdag bleef het aanvankelijk nog rustig. Toen echter het verhaal de ronde deed dat iemand die oranje droeg van de beurs gejaagd was, waren de poppen aan het dansen. Een groepje schippersvolk besloot tot een demonstratieve wandeling op de beurs, getooid met oranje natuurlijk. De volgende dag werden bij enkele patriotten de ruiten ingegooid. Het bleef onrustig in de stad en het kwam tot een eerste confrontatie toen de negende compagnie van de schutterij, waarvan veel geüniformeerde patriotten deel uitmaakten, op 22 maart de wacht betrok. Toen dezelfde compagnie op 3 april weer dienst had brak de hel los in Rotterdam. Het volk, waarin vrouwspersonen als Kaat Mossel en Ruige Keet een prominente rol speelden, stond de opzichtig uitgedoste "vrijkezen" al op te wachten. Luitenant Van Zwijndregt was echter door de ervaring van de 22ste op zijn hoede geraakt en had zijn adelborsten laten zweren "zich tot den laatsten droppel bloed te verweren". Het lukte hem nauwelijks zich met zijn compagnie een weg door de menigte te banen. Met de grootste moeite wist hij het stadhuis te bereiken. Daar werd met stenen en met vuil gegooid, en werden zijn "strontjongens" door de verzamelde menigte uitgedaagd te schieten, wat ze toch niet zouden durven. Dat durfde de compagnie no. 9 echter wel en er vielen vier doden en een aantal gewonden.

Deze bloedige vertoning maakte alom diepe indruk. Het korps adelborsten werd door de vroedschap ontbonden en de Staten van Holland stuurden een onderzoekscommissie. Deze wees Kaat Mossel, de "stadhouderes van 't graauw", aan als zondebok en liet haar arresteren. Dankzij een vlammend pleidooi van de jonge advocaat Willem Bilderdijk werd ze door de Rotterdamse schepenbank vrijgesproken. In afwachting van hoger beroep overgebracht naar de Gevangenpoort in Den Haag, zou ze zonder verder proces nog drie jaar vastzitten, tot de restauratie van 1787 haar bevrijdde.

D. Langendijk, Incident te Rotterdam op 3 april 1784, Teylers Museum, Haarlem (cat. nr 247)

Cat. nr 240

238
Gesp van "Pro Patria et Libertate"
zilver en email, 4,5 × 5,5 cm
Centraal Museum, Utrecht

239
Horloge met opschriften met
betrekking tot "Pro Patria et Libertate"
I.H. v.d. Grind
zilver, 6 cm diam.
Centraal Museum, Utrecht

240
Tabaksdoos met teksten met
betrekking tot "Pro Patria et Libertate"
gedreven en gegraveerd geel
koper, 2,5 × 16 × 11,5 cm
Centraal Museum, Utrecht

241
Reglement van het genoot-
schap [...] onder de zinspreuk:
Pro Patria et Libertate, 1783
Koninklijk Oudheidkundig Ge-
nootschap, Amsterdam

242
Programma van het genoot-
schap [...] onder de zinspreuk:
Pro Patria et Libertate, 1783
Gemeentelijke Archiefdienst,
Utrecht

243
Zelandus [ps. J. Bellamy], Aan
het Genootschap "Pro Patria et
Libertate" bij deszelfs eerste
verjaardag, 1784
Gemeentelijke Archiefdienst,
Utrecht

244
Plegtigheid van het overgeeven
der vaandels enz. aan het exer-
citie genootschap Tot nut der
schutterij. te Amsterdam de 13
van Bloeijsmaand 1786
N. v.d. Meer
ingekleurde gravure, 46,4 ×
54,7 cm
Gemeentearchief, Amsterdam

245
Paulus van Pruyssen Morisse,
officier van wijk 26 te Amster-
dam, 1787
J. Ekels
doek, 65 × 43 cm
Amsterdams Historisch Mu-
seum, Amsterdam (in
bruikleen van het Koninklijk
Oudheidkundig Genootschap,
Amsterdam)

246
Leonard van Zwijndregt, 1784
F.J. Pfeiffer
pastel op perkament, 41 × 33
cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

247
Incident te Rotterdam op 3
april 1784
D. Langendijk
tekening in potlood en penseel
in waterverf, 16,7 × 22,7 cm
Teylers Mueum, Haarlem

248
Stadhouderes van 't graauw
[Kaat Mossel], 1784
gravure, 12,5 × 10 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4535

249
Vaandel van de schutterscom-
pagnie no. 9 te Rotterdam
zijde, 106 x 110 cm
Historisch Museum, Rotterdam

Cat. nr 248

Stadhouderes van 't Graauw, 't vormak van Isse Grooten,
Het bilande werktuig van hun sneed — darsuchtig doelt
De luff van 't Hof — De schrik der balle Stadgenoten!
Een Helloveep, geneigd tot onrust en gewoel.
Kaat Mossel, zo herucht in dees beroerde dagen:
Die op der breven naam den valken laster brakte,
En voor 't Oranje-Huis gelijk een' Bulhond waakt,
Pronkt hier, met de oproerleus, by haren Mosselwagen.

Cat. nr 252

- 250
Draagteken van het Dordtse exercitiegenootschap "De Vrijheid"
gedeeltelijk verguld zilver
Museum Mr Simon van Gijn, Dordrecht
- 251
Halskraag van het Haarlemse exercitiegenootschap "Pro Aris et Focis"
koper, 9×8 cm
Kasteel Sypesteijn, Loosdrecht
- 252
Drinkglas met het wapen van Haarlem en emblemata van het genootschap "Pro Aris et Focis"
kristal, met witte spiraal in de voet
Frans Halsmuseum, Haarlem
- 253
Twee patroontassen van het exercitiegenootschap te Uithuizen
leer, 16×24 cm
Groninger Museum, Groningen
- 254
Degen van het Gronings exercitiegenootschap
staal, gevest verguld koper, 88 cm l.
Groninger Museum, Groningen
- 255
A. Fletcher, Staatskundige verhandeling over de noodzakelijkheid eener wel ingerigte burgerland-militie, 1775
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam
- 256
[J.D. van der Capellen tot den Pol], Aan het volk van Nederland, 1781
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 19864
- 257
Handboekje voor Neerlands schutters, in vraagen en antwoorden, Utrecht, 1783
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage
- 258
Militair vuursteengeweer, tweede helft 18de eeuw
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum, Delft
- 259
Militair vuursteenpistool, tweede helft 18de eeuw
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum, Delft
- 260
Korte sabel burgerweer, tweede helft 18de eeuw
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum, Delft
- 261
Twee stokwapens (spontons), ca 1780
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum, Delft

Tempel voor Nederland

J.G. Visser, Tempel voor Nederland (1794), Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

Elke politieke groepering kent haar eigen voormannen, helden en martelaren. Voor de prinsgezinden waren dat natuurlijk de prinsen van Oranje, vanaf de in 1584 voor vrijheid en godsdienst gevallen prins Willem I tot en met Willem V.

In het beroemde pamflet *Aan het volk van Nederland* van Joan Derk van der Capellen (1781) werd echter de vloer aangeveegd met de verdiensten van de Oranjes voor de politieke geschiedenis van de Republiek. Onder patriotten werd het bon ton om de Oranjes af te schilderen als despotische tirannen die er voortdurend op uit waren de rechten en privileges van het volk te knevelen. Voor Willem I had men in het algemeen veel respect, ook al was zijn dood door moordenaarshand precies op tijd gekomen: het scheelde niet veel of de prins zou zich als graaf van Holland hebben laten installeren. Vooral Maurits en Willem III moesten het echter ontgelden. De herinnering aan het conflict tussen Maurits en Oldenbarnevelt, De Groot, Hogerbeets en anderen, en het rampzalige lot dat de gebroeders De Witt in 1672 ondergingen toen Willem III in het stadhouderschap werd hersteld, was levend gebleven in de geschiedschrijving van de Republiek in de "Loevesteinse" traditie. Het is dan ook geen wonder dat de patriotten in Oldenbarnevelt en De Witt de martelaren zagen die hun beweging zo goed kon gebruiken.

Aan bepaalde momenten en personen uit de vaderlandse geschiedenis kenden de patriotten een bijzondere betekenis toe. Zij vereerden de Batavieren die een gerechtvaardigde volksopstand waren begonnen tegen de Romeinen. De Romeinen zouden zoveel respect hebben getoond voor de Batavieren dat ze met hen een verbond aangingen en geen verdere pogingen deden ze te onderwerpen. In de Batavieren waren de vaderlandse deugen vertegenwoordigd die de patriotten zo graag onder hun tijdgenoten herboren zagen: vaderlandsliefde, moed, godsdienstigheid, redelijkheid en natuurlijkheid.

Andere voorbeelden vonden de patriotten in de zeehelden van de 17de eeuw: Piet Hein, Jan van Galen, Maarten Harpertsz. Tromp (Cornelis Tromp was te duidelijk een orangist) en vooral Michiel de Ruyter.

De bedoeling van de verheffing van deze historische figuren was natuurlijk om de tijdgenoot een navolgenswaardig voorbeeld te verschaffen. Eigentijdse helden werden daarom gretig bijgezet in het patriots pantheon: Joan Derk van der Capellen, die geijverd had voor de afschaffing der drostendiensten in Overijssel, Cornelis de Gijzelaar die zo vermetel was geweest om in 1786 het privilege van de stadhouder om door een eigen poort het Binnenhof op te rijden te schenden, burgemeester Henrik Hooft, die geluisterd had naar de wensen van de Amsterdamse burgerij, de in de slag bij Vreeswijk gesneuvelde Cornelis Govert Visscher, en andere min of meer vooraanstaande patriotten. De verering voor deze helden grensde aan het religieuze en vurige patriotten geloofden vast dat Hooft, Van der Capellen, Visscher, en alle anderen bij hun dood verenigd zouden worden met hun grote voorgangers in een "vaderlandse hemel". In de jaren 1770 en 1780 zou een stortvloed van verhandelingen, gedichten en gravures eer bewijzen aan deze vaderlandse helden.

- 262
Vrijheidsbeeld
Nederland, 18de eeuw
hout, 117 cm h.
Stedelijk Museum, Schiedam
- 263
Kenau Simonsdr Hasselaer, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm h.
Fries Museum, Leeuwarden
- 264
"Kenau Simonsdr Hasselaer",
in: Levensschetsen van vader-
landsche mannen en vrouwen;
een schoolboek, dl 2, Amster-
dam
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 265
Toneelkostuum voor de rol van
Kenau Simonsdr Hasselaer
tekening in kleuren, 20,2 × 33
cm
Gemeentearchief Haarlem, col-
lectie "Leerzaam Vermaak"
- 266
Oldenbarnevelt, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm
h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 267
Oldenbarnevelt, 1779-1780
Wedgwood, black basalt, 51 cm
h.
Haags Gemeentemuseum, 's-
Gravenhage
- 268
Oldenbarnevelt, ca 1782
Wedgwood plaque, 10,3 ×
8,4 cm (ovaal)
Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden
- 269
Maria van Utrecht, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm
h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 270
Praalbeeld voor de vader des
vaderlands
gravure
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam, AvS 4703
- 271
Oldenbarnevelds eer verdedigd,
tegen den advocaat der vader-
landsche kerk, Amsterdam
1773
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 272
P. Burman, 'Anniversarium
Joannis Oldenbarneveldi [...]'
in: Poëmata libri quatuor, 1771
Universiteitsbibliotheek,
Leiden
- 273
Oldenbarnevelt, ca 1782
wit-Delfts, 10,2 × 13,4 cm
(ovaal)
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 274
Hugo de Groot, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm
h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 275
Maria van Reigersbergen, ca
1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm
h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 276
Hugo de Groot, ca 1782
wit-Delfts, 10,2 × 13,4 cm
(ovaal)
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 277
Hugo de Groot, ca 1782
Wedgwood plaque, 10,3 ×
8,3 cm
Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden
- 278
J. Ploos van Amstel, Het uitne-
mend karakter en de zonder-
linge lotgevallen van Hugo de
Groot herdagt bij de beschou-
wing van het slot Loevestein,
1776
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 279
Willem de Vijfde bij de nieuw-
gemaakte grafkelder van Hugo
de Groot, in de Nieuwe Kerk te
Delft
manuscript
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam
- 280
A. Loosjes, Hugo de Groot, een
schoolboek, Haarlem 1794
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam
- 281
Glas met Hugo de Groot in de
boekenkist en het opschrift "De
kist spreekt"
Nederland, eind 18de eeuw
glas, 15,5 cm h.
Haags Gemeentemuseum,
's-Gravenhage
- 282
Johan de Witt, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm
h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 283
Philaethes Batavus [ps. P. Bur-
mannus II], Ad manes violatos
Jani Wittii, libertatis Batavae
vindictis quondam ac victimae,
1757
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam, Kn. 18571
- 284
H.G. Riquetti, comte de Mira-
beau, Aux Bataves, sur le stad-
houderat, 1788
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam

Politiek in porselein

In februari 1774 richtte dominee Johannes de Mol in Oud-Loosdrecht een porseleinfabriek op in een poging de verarmde bewoners van het dorp een nieuwe bestaansbron te geven. De Mols fabriek was ten dele de voortzetting van de porseleinfabriek in Weesp die in 1770 gesloten was. In de Loosdrechtse porseleinfabriek, dicht bij de kerk en pastorie van Oud-Loosdrecht, werkten al spoedig zo'n 60 volwassen arbeiders en 25 kinderen die het vak konden leren. Weldra verwierf het Loosdrechtse porselein zich een goede naam. Dit was onder andere te danken aan het feit dat De Mol goede modelleurs en schilders had aangetrokken die zorgden voor een fraaie vorm en fijnzinnige beschildering van het porseleingoed. Het porselein kon gekocht worden direct bij de fabriek zelf of bij de magazijnen die De Mol had opgezet in Amsterdam op de Herengracht en op de Bloemmarkt. De hoge kwaliteit en de grote variëteit van het Loosdrechtse porselein brachten echter ook hoge prijzen met zich mee en het viel De Mol zeer moeilijk te concurreren tegen goedkoper Engels, Frans en Duits aardewerk dat in de Republiek werd ingevoerd. Ondanks geldelijke steun van talrijke vooraanstaande kooplieden, maar ook van prins Willem V, raakte de fabriek daarom in steeds grotere problemen. In 1782 moest De Mol zijn filantropisch initiatief opgeven en kort daarna kwam hij te overlijden. De fabriek werd later voortgezet in Ouder-Amstel.

Tot de beroemdste produkten van de Loosdrechtse porseleinfabriek hoort de serie biscuitbustes van vaderlandse helden die in de jaren 1780 vervaardigd werd. De serie werd vermoedelijk in de fabriek van Ouder-Amstel voortgezet; daar werden in elk geval de gecannelleerde zuiltjes onder de bustes gefabriceerd. Er zijn bustes bekend van Kenau Simonsdr Hasselaer, Johan van Oldenbarnevelt en zijn vrouw Maria van Utrecht, Hugo de Groot en diens vrouw Maria van Reigersbergen, Michiel Adriaansz. de Ruyter, Maarten Harpertz. Tromp, de gebroeders Johan en Cornelis de Witt, Johan Arnold Zoutman, Joan Derk van der Capellen tot den Pol en Henrik Hooft Daniëlsz. Al deze figuren horen thuis in de kring van patriotse helden die in de jaren 1780 met zoveel vuur werden vereerd. Oldenbarnevelt, De Groot en de gebroeders De Witt waren de martelaren die in de staatsgezinde geschiedopvatting een belangrijke rol speelden als tegenstanders van de Oranjes; vooral Oldenbarnevelt werd tot ver in de Bataafse tijd door de patriotten verafgoed. Kenau, Maria van Utrecht en Maria van Reigersbergen werden in de jaren 1770 en 1780 door de schrijfters Betje Wolff en Aagje Deken naar voren gehaald als vaderlandse vrouwen die aan de eigentijdse dames ten voorbeeld werden gesteld. De zeehelden De Ruyter en Tromp stonden ten tijde van de vierde Engelse oorlog (1780-1784) in het middelpunt van de belangstelling; schout-bij-nacht Zoutman, die leiding gaf aan de Nederlandse vloot in de slag bij Doggersbank op 5 augustus 1781, werd naar aanleiding van zijn optreden bij die gelegenheid meermalen met zijn 17de-eeuwse voorgangers vergeleken. Van der Capellens gedachtenis werd na zijn dood in 1784 blijvend in ere gehouden door de patriotten. "Vader" Hooft tenslotte vervulde na de Pruisische inval in september 1787 een symboolfunctie voor de onderdrukte patriotten: tot aan zijn dood in 1794 vierden zij elk jaar op 23 juni zijn verjaardag.

Michiel de Ruyter, Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt (ca 1784), Kasteel Sypes-
teyn, Loosdrecht (cat. nrs 288,
266, 282)

Cat. nr 295

- 285
Johan de Witt, ca 1782
Wedgwood plaquette, 10,6 × 8,5 cm
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden
- 286
Cornelis de Witt, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 287
Cornelis de Witt, ca 1782
Wedgwood plaquette, 10,4 × 8,4 cm
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden
- 288
Michiel de Ruyter, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 289
R. Feith, "De Ruiter", in: Oden en gedichten, dl 1, Amsterdam 1796
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam
- 290
De onderneming bij Chatham in 1667, 1782
D. Langendijk
pen in bruin, penseel in grijs en zwart, gehoogd met witte dekverf, 42 × 59 cm
Teylers Museum, Haarlem
- 291
De Maagd van Neerland, klaagende by het praalgraf van den zeeheld Michael de Ruyter, 1780
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 19382

- 292
L. Bousquet, De Lt. Admiraal M.A. de Ruyter geschetst in eene redevoering, Amsterdam 1781
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam
- 293
A. Loosjes, M.A. de Ruyter, dl 1, Haarlem 1784
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam
- 294
Joan Derk van der Capellen, ca 1784
Loosdrechts porselein, 22,5 cm h.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 295
Penning op de dankbetuiging van de Twentse boeren aan J.D. van der Capellen
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 576
- 296
Nieuwjaarspenning op de dood van J.D. van der Capellen, 1784
J.G. Holtzhey
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 613
- 297
Penning op de dood van J.D. van der Capellen, 1784
J.M. Lageman
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL 613

- 298
G.J.G. Bacot, 'Prijzveerzen' in: Eerkroon op de hoofden der doorluchten staetsmannen, burgervaderen, zeehelden enz., Dordrecht 1783
titelgravure door L. Brasser naar J. Buys, 14,5 × 9,7 cm
Provinciaal Overijssels Museum, Zwolle
- 299
Gedenkzuil voor Joan Derk van der Capellen tot den Pol, Rotterdam/Haarlem 1784
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht
- 300
Grafscript voor Joan Derk van der Capellen, 1784
gravure, 32,5 × 21 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4544
- 301
J.D. van der Capellen, ca 1782
wit-Delfts, 10,2 × 13,3 cm (ovaal)
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht
- 302
Allegorie op de dood van Joan Derk van der Capellen, 1784-1787
doek
Rijksmuseum, Amsterdam
- 303
Allegorie op vader Hooft en Oldenbarnevelt, 1790
J. van Dreght
doek (grisaille), 197 × 82,5 cm
Particuliere collectie
- 304
Tenhemelopname van H. Hooft
gravure, 31,4 × 22 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 5207

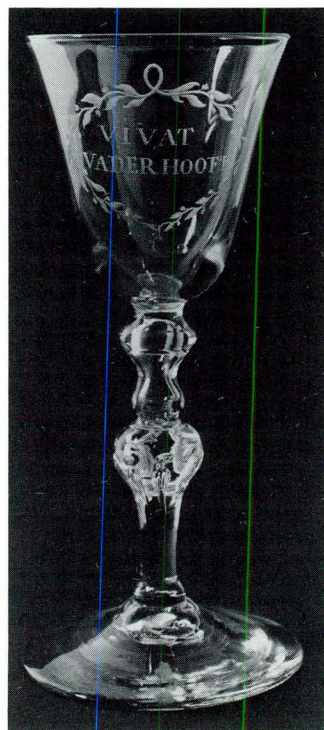
Cat. nr 305

305
Zinnebeeldig draagteken op H. Hooft, "De waare patriot"
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden, VVL pl. 65A

306
Glas met het opschrift "Vivat Vader Hooft"
kristal, 19,2 cm h., 8,3 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

307
Knoopje met inscriptie "vivat vader Hooft"
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

Cat. nr 306

308
Draagteken met portret van H. Hooft, binnen een bladerkrans; op de achterzijde een vierregelig vers op Hooft
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden

309
Tafel-zang op de 78sten verjaardag van den burgervader Henrik Hooft Danielsz. den 23 Juny 1794
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 22395

310
Naaldenkoker met portret Hooft
zilver, 9,8 cm l.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

311
Allegorie op Vader Hooft, 1792
J. van Dreght
doek, 46,5 × 36,6 cm
Particuliere collectie

312
Titelblad voor de afbeeldingen van het Alliantiefeest, 14 april 1786
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

313
Plattegrond en opstand der groote zaal
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20,5 × 48,5 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

314
Maaltijd ter gelegenheid van de alliantie tussen de Republiek en Frankrijk, op 14 april 1786 in Rotterdam
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20,5 × 33 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

315
De kaap beveiligd
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

316
De vrede
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

317
Alliantie
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20,5 × 33,2 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

318
Dankbaarheid jegens Louis XVI
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20,5 × 33,5 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

319
St. Eustatius heroverd
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33 cm
Gemeentelijke Archiefdienst, Rotterdam

320
Capellen, fnuiker der drosten-
diensten
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33
cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

321
Voor 's lands recht
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33
cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

322
Rotterdam
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33
cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

323
Geschonden rechten
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 ×
33,4 cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

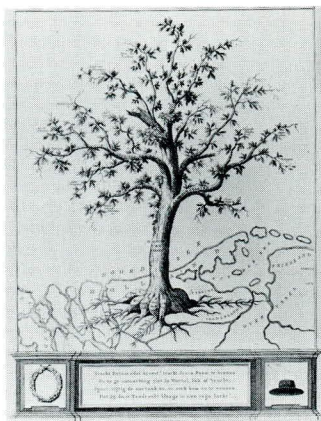
324
Zoutman
N. Muys
pen en penseel in grijs, 20 × 33
cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

325
De alliantieviering in Amster-
dam, 27 januari 1786
J. Buys
pen en penseel in grijs, 17 × 26
cm
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam

326
De tempel der eendracht; tafel-
stuk bij de alliantieviering in
Amsterdam
J. Buys
gravure
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam

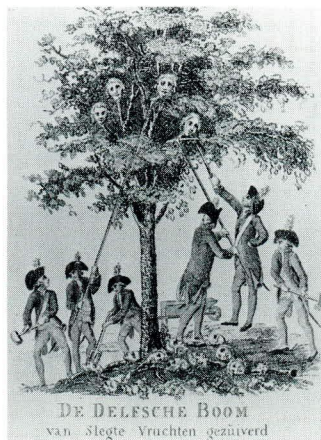
6.

Grondwettige herstelling

Staat- en regeering-kundigen boom (1786), Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam

Cat. nr 330

Het patriottisme was opgekomen onder de leuze van nationaal herstel, teneinde de vicieuze vervalsspiraal waarin de Republiek verzeild was geraakt te doorbreken. Al vrij snel verschoof de aandacht van de patriotten echter van het internationale toneel (waar ze voorlopig toch weinig zouden kunnen bereiken) naar het binnenland. Eerst moest er binnenshuis orde op zaken worden gesteld, waarna het hopelijk ook met de positie van de Republiek in Europa wel in orde zou komen. Voor het binnenland ontwikkelden de patriotten stukje bij beetje een — tenslotte toch vrij coherent — program van Grondwettige herstelling. De idee was dat wanneer de constitutie van de Republiek maar eenmaal van allerlei insluipsels zou zijn gezuiverd, de vastgelopen staatsmachine vanzelf weer goed zou gaan functioneren. De moderne lezer moet zich door dit pleidooi voor "herstel" niet laten misleiden. Deze term werd vrij losjes in de mond genomen om een program te propageren dat niet alleen sanering maar onbetwistbaar ook vernieuwing omvatte. In de constitutionele doelstellingen van het patriottisme klonken tal van verlangens door op het gebied van burgerrechten en burgerinvloed die regelrecht ontleend waren aan de Verlichting, ook al werd deze nieuwe wijn als het even kon in de oude zakken gegoten van de constitutionele vormen van de Republiek. Oude vormen en nieuwe ideeën liepen zo door elkaar en niemand had daar moeite mee.

De vernieuwingsdrang ging echter niet zover dat men ook het grondpatroon van de constitutie van de Republiek wenste aan te tasten. De soevereiniteit van de afzonderlijke provinciën bleef het onwrikbaar uitgangspunt van alle plannen, terwijl de autonomie van de stemhebbende steden binnen die gewesten eerder versterkt dan verzwakt zou worden. Hiermee raken we een van de centrale paradoxen van het patriottisme. Door de bestaande staatkundige structuur van de Republiek hoog in hun vaandel te schrijven, veroordeelden de patriotten zichzelf als het ware tot het versnipperen van hun energie over een hele reeks lokale acties. Of daaraan echter het uiteindelijke falen van de patriottenbeweging geweten moet worden (voorzover men daarvan tenminste wil spreken) is de vraag. Daar waar lokale hervormingsbewegingen op gang kwamen, werd dat juist mogelijk gemaakt door de vergaande autonomie die een stad genoot als het ging om "domestieke" zaken, waaronder de eigen bestuursinrichting. Zo beschouwd heeft het patriottisme behalve mischien zijn falen ook zijn succes te danken gehad aan de staatkundige verdeeldheid van de Republiek.

327

Abbeiding van het innee-men van Hattem, door de militie, en de vlugt der nieuwerwetsche helden, 1786
gravure, 21,2 × 31,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4661

328

Abbeiding der remotie van eenige regenten te Rotterdam den 3 april 1787
T. de Roode
gravure, 35,8 × 40,4 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4717

329

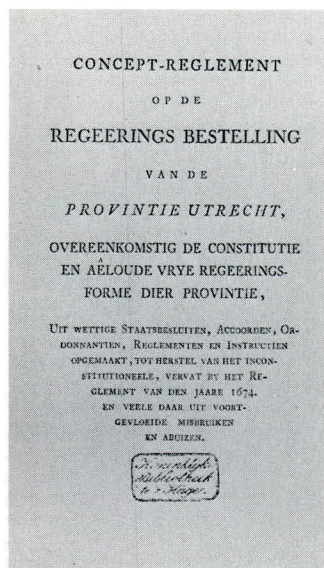
Verklaaring der keezen kermis te Rotterdam, 1787
gravure, 18,2 × 23 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4718

330

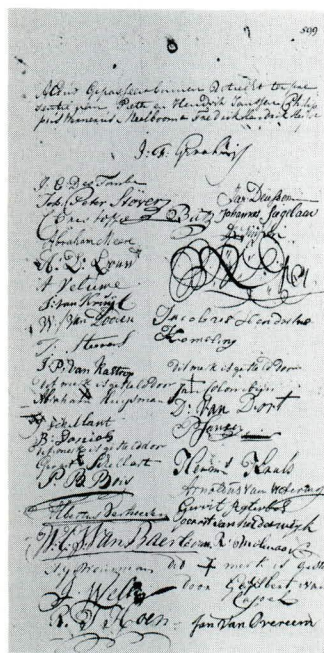
De Delfsche boom van slegte vruchten gezuiverd, 1787
gravure, 18,5 × 13,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4773

331

W.N. Pestors, 1752
J. Fournier
doek, 94 × 74 cm
Centraal Museum, Utrecht

Cat. nr 334

Cat. nr 335

332
Biographia Ultrajectina, of gulde legende van de Stichtse Sinter-Klaas, 1782
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 20283

333
F.Chr.R. van Reede-Ginkel, graaf van Athlone, 1777
D. Mul
bruin geschilderd gips, 49 × 24 × 24 cm
Stichting Kasteel Amerongen, Amerongen

334
Concept-reglement op de regeerings bestelling van de provincie Utrecht, 1784
Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht, Kn. 20953

335
Acte van autorisatie van 1215 Utrechtse burgers, 16 september 1784
manuscript
Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht

336
Namen en qualiteiten van de 1215 ondertekenaren, der volmagt op de 25 geconstitueerden tot Utrecht, 1785
Gemeentelijke Archiefdienst, Utrecht

337
Penning op de erkenning der acht burgercompagnieën door de vroedschap van Utrecht, 2 augustus 1785
zilver
Centraal Museum, Utrecht, VVL 622

338
Aan de majesteten en rampzalige vroedschappen van de Neude te Utrecht, 1786
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21448

339
De wagthebbende compagnie schutters op het nieuwe regeerings reglement in den eed genomen, op het stadhuis te Utrecht op den 20 Maart Ao. 1786
K.F. Bendorp naar J. Bulthuis gravure, 22,2 × 28 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4638

340
't In den eed neemen der schutterye, te Utrecht: den 20sten maart, 1786
gravure, 27 × 37 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4639

341
Penning op de beëdiging van het regeringsreglement van Utrecht door de schutterij, 20 maart 1786
zilver
Centraal Museum, Utrecht, VVL 639b

342
Penning der Utrechtse patriotten, 1787
koper
Centraal Museum, Utrecht, VVL 741

343
Aan Utrechts burgeren, op den twintigsten maart 1786
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

344
Bezwering van het nieuwe regeeringsreglement op de Neude in Utrecht, 12 oktober 1786
doek, 54 × 72 cm
Centraal Museum, Utrecht

345
Bezwering van het nieuwe regeeringsreglement op de Neude in Utrecht, 12 oktober 1786
doek, 49 × 52 cm
Centraal Museum, Utrecht

346
Vaderlandsche zangen van Junius Brutus en Junius Batavus, 1787
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

347
De zegepraal van Utrechts Burgers, 1787
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam

348
Penning op de overwinning bij Juthaas, 1787
zilver
Centraal Museum, Utrecht, VVL 686

349
Voorwerpen, afkomstig van Mr C.G. Visscher en R. van der Vlerk, gesneuveld op 9 mei 1787 bij Vreeswijk
Centraal Museum, Utrecht

350
Cornelis Govert Visscher, ca 1790
Naar L. Venroy
doek, 48,5 × 40,5 cm
Centraal Museum, Utrecht

351
Koffiekopje met de beeltenis van C.G. Visscher
porselein, 6,2 cm h., 6,2 cm diam.
Kasteel Sypesteyn, Loosdrecht

352
J. Verveer, By het lyk van Mr. Cornelis Govert Visscher, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21637

353
Den geest van Oldenbarneveld by de graaven der twee gesneuvelde Utrechtsche helden Mr. C.G. Visscher en R. van der Vlerk, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21723

Cat. nr 351

354
De begrafenis van Mr C.G. Visscher
aquarel, 42 × 63 cm
Centraal Museum, Utrecht

355
Lyste der begraafnis van den
Heer Mr. C.G. Visscher, 1787
manuscript
Gemeentelijke Archiefdienst,
Utrecht

356
Ter gedachtenis van Mr C.G.
Visscher
F. Sansom
gravure, 25 × 18,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4727

357
Penning op de verdediging van
Soestdijk, 26-27 juli 1787
zilver
Centraal Museum, Utrecht,
VVL 694

358
Monument voor Christoffel
Pullmann
houten replica uit 1882 van
een 18de eeuws marmeren origineel
Rijksmuseum, Amsterdam

359
Gezicht van de groote zaal op
het stadhuis te Amsteldam, 26
februari 1787
W. Kok
gravure, 23,9 × 18,8 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4692

360
Gezicht van den Dam, het stadhuis, en de Nieuwe kerk, te
Amsteldam, 26 februari 1787
W. Kok
gravure, 24 × 19 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4697

Cat. nr 354

361
Gezigt van de groote zaal op
het stadhuis te Amsteldam, 26
februari 1787
W. Kok
gravure, 24,1 × 19 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4698

362
De Hollandsche tuin, van onkruid
gezuiverd, 1787
gravure, 19,6 × 24,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4719

363
Het verraad ontdekt, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kn. 21646

364
Plundering van de winkel van
de zilversmid G.A. Thiensma
J. Keller (?).
doek
Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam

365
Lyst van de geplunderde huizen, binnen Amsterdam, op den
29. en 30. may 1787
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4742

Cat. nr 363

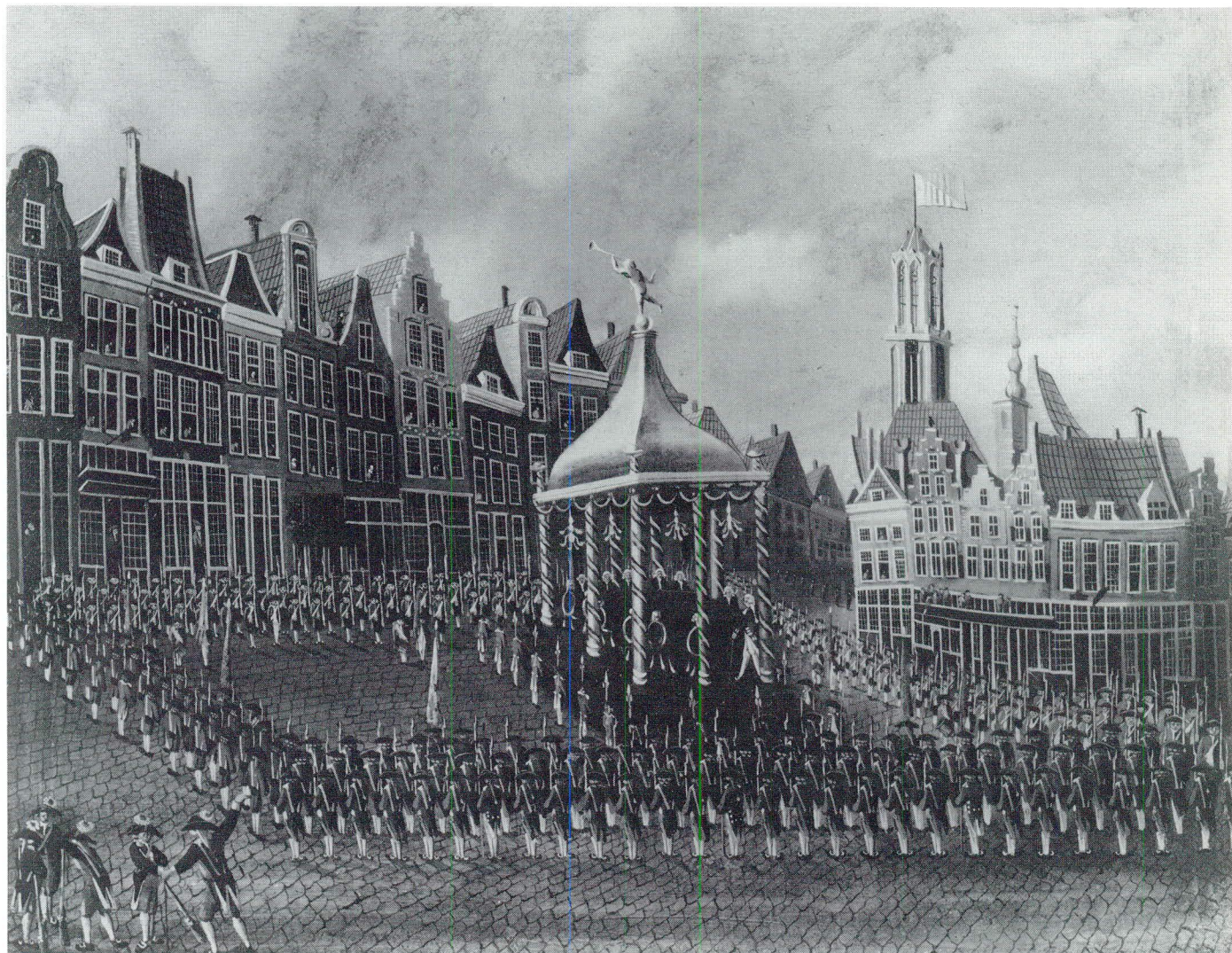
366
Plechtige verkiezing van twee
nieuwe burgemeesteren, voor-
gevallen te Amsteldam op den
7 julij 1787
gravure, 19,5 × 22 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 4764

De Utrechtse revolutie

De revolutie in de stad Utrecht is het beste voorbeeld van de mogelijkheden (en de problemen) van een lokale patriottenbeweging. In Utrecht werd een jaren durend hervormingsproces tenslotte bekroond met de invoering van een nieuw bestuursreglement dat bovendien — zij het onder moeilijke omstandigheden — nog ruim een jaar kon functioneren. Op het eerste gezicht wekt het verbazing dat het juist in deze betrekkelijk stille provincie-stad tot een ongekennde uitbarsting van politiek elan kwam, die niet alleen Nederland in de ban hield maar tot ver buiten de grenzen de aandacht trok. Wat de provincie Utrecht zo bijzonder maakte was dat deze (met Gelderland en Overijssel trouwens) sinds 1674 zuchtte onder een regeringsreglement dat de stadhouder vergaande bevoegdheden gaf. Vrijwel alle benoemingen op provinciaal en stedelijk niveau lagen in zijn handen, waarbij het werk in de praktijk gedaan werd door een officieuze "luitenant-stadhouder", Willem Nicolaas Pesters, bijgenaamd de Stichtse Sinterklaas. Het spectaculaire prestigeverlies van de stadhouder trof meteen ook een dergelijke afhangeling. Het revolutiemaken in Utrecht begon heel bescheiden door Pesters te verhinderen zijn eigen dienstpersoneel te begiftigen met stedelijke baantjes.

Vervolgens werd de stadhouder zelf aangepakt door hem niet langer te vragen om personen te recommanderen voor de hoge stedelijke ambten. Deze (officieuze) praktijk van recommandatie maakte het de stadhouder mogelijk zelf de namen te noemen die de vroedschap vervolgens op de nominatie plaatste, en waaruit hij dan weer — om de cirkel rond en de farce compleet te maken — een keuze kon doen. Ook werd hem het recht ontnomen zelf tussentijdse vacatures in de vroedschap op te vullen. Dit waren echter nog maar plaagstootjes vergeleken bij het meesterplan dat begin 1784 werd uitgewerkt. Nadat de Utrechtse Staten de mogelijkheid hadden opengesteld bezwaren in te dienen tegen het regeringsreglement, presenteerde een goed georganiseerd actiecomité — met connecties zowel in de vroedschap als in het inmiddels opgerichte exercitiegenootschap — een plan voor een compleet nieuwe provinciale en stedelijke grondwet, het zogenaamde Concept-reglement, dat de inzet zou worden van het Utrechtse hervormingsproces. Dit nieuwe reglement bevatte een aantal veranderingen die rustig "revolutionair" mogen worden genoemd. In plaats van de jaarlijkse herbenoeming van de vroedschap (die de stadhouder in principe het recht gaf hem onwelgevallige raadsleden te verwijderen) werd de vroedschap nu permanent gemaakt. Bij vacatures trad een ingewikkeld getraptd censuskiesstelsel in werking. Was dit al een belangrijke vernieuwing, een andere eis ging nog veel verder. Aangespoord door Joan Derk van der Capellen persoonlijk, maar diens ideeën nog aanzienlijk toespitsend, wilde het Utrechtse actiecomité de instelling van een regelmatig ververst college van burgergecommitteerden naast de vroedschap. Dit college zou moeten waken over de rechten en vrijheden van de burgerij, nam klachten in behandeling en kreeg de bevoegdheid te oordelen over de stedelijke belastingpolitiek.

De strijd om het reglement brak de vroedschap in vieren maar bracht na eindeloos getouwtrek toch vrijwel volledig succes voor de actievoerders. Op kritieke momenten werd de bevolking bij duizenden gemobiliseerd om zich rondom het stadhuis op te stellen en zo de vroedschap onder druk te zetten. In fasen werd het reglement tenslotte in de loop van 1786 ingevoerd. De bekroning van de Utrechtse revolutie vond plaats op 12 oktober van dat jaar (de normale datum van de regeringswisseling) toen een zevental aangebleven vroedschapsleden de eed aflegde op het nieuwe reglement, nadat de schutterij, de nieuwgekozen burgergecommitteerden en de nieuwe vroedschappen dat al eerder hadden gedaan. De plechtigheid vond plaats in een geïmproviseerde tempel op de Neude.

Bezweering van het nieuwe re-
geringsreglement op de Neude
in Utrecht, 12 oktober 1786,
Centraal Museum, Utrecht (cat.
nr 344)

367

Model van de Vrijheidstempel
op de Grote Markt te Haarlem,
1787

J. Mertens?

eike- en lindehout, 46 cm h.
Frans Halsmuseum, Haarlem

368

De Vrijheidstempel te Haarlem,
1787

V. v.d. Vinne

aquarel

Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

369

Beëdiging van het regerings-
reglement in Haarlem, 5 sep-
tember 1787

I. de Wit en P.H. Jonxis naar
W. Hendriks

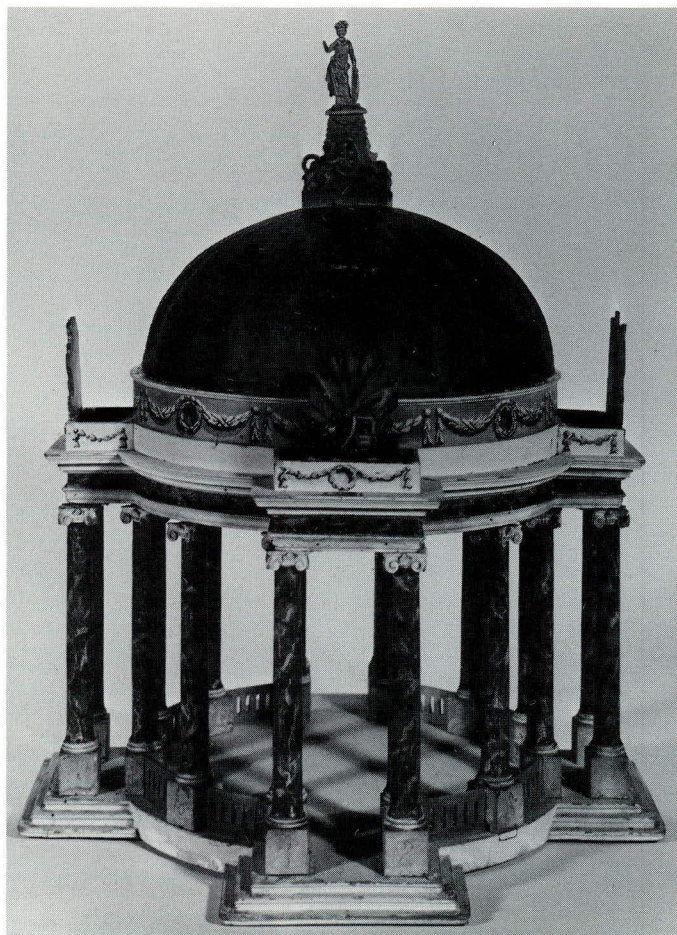
gekleurde gravure, 31 × 41 cm
Gemeentearchief, Haarlem,
AvS 4778

370

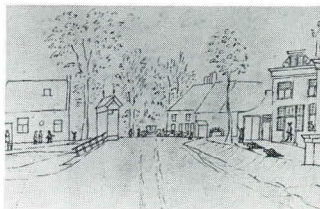
Glas met afbeelding van de
tempel te Haarlem, 1787

loodglas, kelk 7 cm. h., 6,5 cm
diam.

Kasteel Sypsteyn, Loosdrecht

Cat. nr 367

C.J. de Lange van Wijngaarden, Overbrenging van prinses Wilhelmina naar een boerderij bij de Goejanverwellesluis (1787), Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage

Na de slag aan de Vaart bij Vreeswijk op 9 mei 1787 dreigde de provincie Utrecht het slagveld van de Republiek te worden. De scheidslijn tussen patriotse en stadhouderlijke troepen, het zogenaamde Hollandse kordon, liep dwars door het gewest heen en aan weerszijden van de linie werden de posities versterkt. Patriotse vrijkorporisten uit het hele land, opgeschrikt door de gebeurtenissen bij Vreeswijk, begaven zich naar Utrecht om de gevreesde opmars van stadhouderlijke troepen tot staan te brengen en om de leegloop onder de geregelde troepen van Holland te compenseren.

Er was nu sprake van een patstelling. De patriotse troepen leken sterk genoeg om een eventuele aanval van het stadhouderlijke leger af te slaan en de prins, gelegerd in Amersfoort, weigerde het grondgebied van de provincie Holland te betreden als de Staten van Holland hem daartoe niet uitnodigden. Aangezien de patriotten in de Staten van Holland in de meerderheid waren moest deze mogelijkheid echter worden uitgesloten.

Om een doorbraak te forceren bood prinses Wilhelmina aan van Nijmegen naar Den Haag te reizen en met die daad de aarzelende prinsgezinde minderheid in de Staten van Holland over te halen tot actie. Enkele orangistische voormannen in Den Haag werden van het plan op de hoogte gebracht, voor wisselpaarden langs de route van Nijmegen naar Den Haag werd gezorgd. De reis zou op donderdag 28 juni plaatsvinden.

De commandant van het Goudse vrijkorps, Cornelis Jean de Lange van Wijngaarden, belast met de bewaking van een strategisch punt in het Hollandse kordon bij de samenvloeiing van het riviertje de Vlist en de Hollandse IJssel bij Haastrecht, kreeg lucht van de voorgenomen reis en trof voorbereidingen om de reizigers tegen te houden. Rond half vier werd de uitgebreide en volledig toegeruste "train" van de prinses door enige Goudse vrijkorporisten aan de Vlist tegengehouden en stapvoets naar het hoofdkwartier van De Lange van Wijngaarden, een kaasboerderij bij de Goejanverwellesluis in Hekendorp, geleid. Daar werd de door de situatie overvallen prinses en haar gevolg te verstaan gegeven dat er geen sprake kon zijn van een doorreis naar Den Haag zonder de officiële toestemming van de Staten van Holland. De prinses keerde in afwachting van die toestemming terug op haar route en wachtte in Schoonhoven op bericht van de Staten. Toen de toestemming op 30 juni nog niet gearriveerd was, vertrok ze weer richting Nijmegen.

De broer van de prinses, koning Frederik Willem II van Pruisen, reageerde op de gebeurtenis met een eis tot genoegdoening aan de Staten van Holland. De eis werd niet ingewilligd en na langdurig onderhandelen tussen afgezanten van de koning en de Staten besloot de opperbevelhebber van de in Wesel samengetrokken Pruisische troepen, hertog Karel Ferdinand van Brunswijk, de Staten een ultimatum te stellen. Zij moesten de prinses uitnodigen naar Den Haag te komen; deden ze dat niet dan zouden de Pruisen de satisfactie met militair geweld afdwingen. De uitnodiging kwam, maar op voor Pruisen onacceptabele voorwaarden en op 13 september vielen 25.000 man Pruisische troepen in vier kolonnes de Republiek binnen. De meeste patriotten trokken zich terug op Amsterdam, maar moesten ook daar hun meerdere in de geëfende Pruisen erkennen.

Cat. nr 371

371
Frederika Sophia Wilhelmina
van Pruisen, 1789
J.F.A. Tischbein
doek, 67 × 56 cm
Vereniging Oranje Nassau Mu-
seum, in bruikleen aan Rijks-
museum Paleis 't Loo, Apel-
doorn

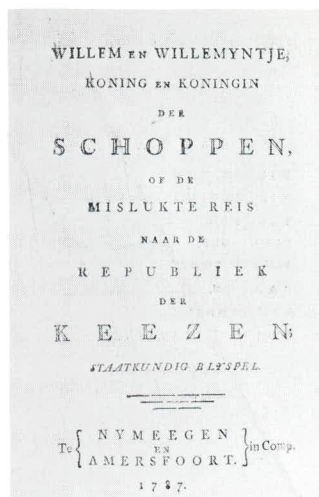
372
C.J. de Lange van Wijngaarden,
Anecdotes historiques et politi-
ques
manuscript
Rijksarchief in Zuid-Holland, 's-
Gravenhage

373
Aan de [...] Staaten van Hol-
land, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21562

374
Gouden collier, volgens overle-
vering geschonken door prinses
Wilhelmina aan Gerhard
Emaus de Micolt na haar aan-
houding bij de Vlist
goud, 122 cm
Particuliere collectie

375
J. Krap en G. Paape, Willem en
Willemijntje, koning en konin-
gin der schoppen, of de misluk-
te reis naar de republiek der
keezen; staatkundig blyspel,
Nijmegen en Amersfoort 1787
Bibliotheek der Rijksuniversi-
teit, Utrecht, Kn. 21573

376
Het geweldig aanranden en te-
genhouden van Haare Ko-
ninglyk Hooghied [sic] op de
weg bij Haastrecht door een
hoop vrijcorporisten. den 28
Junij 1787
gekleurde gravure, 21 × 30,5
cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4803 (2)

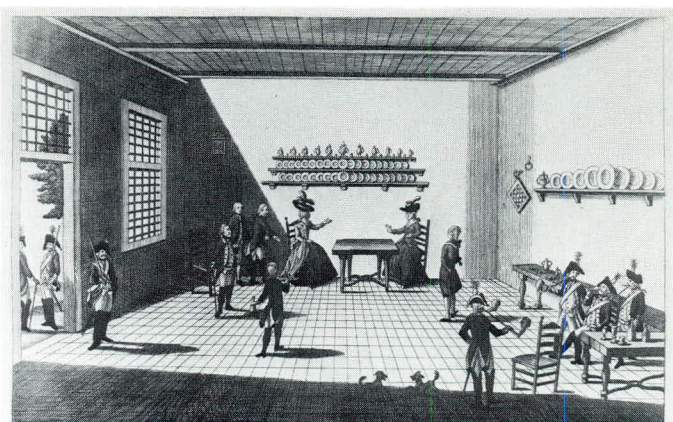

Cat. nr 375

377
Verblijf van Haare Koninglyk
Hooghied [sic] in zeker boeren-
huijs bij de Goejan Verwellen
Sluijs
gekleurde gravure, 21 × 30,5
cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4803 (3)

Cat. nr 376

*Verlyf van HAARE KONINGLYK HOOGHED in Zeker beoefeninge by De
G. van Verwelden. Stijp, afgevoert van Vrij-Corpoel met een uitbloet. Zyggenen De Waer's hand.
van 28. Febr. 1787.*
gips, J. van der Aarde, Amsterdam 1787

Cat. nr 377

378

Plundering van het huis van Dr
Lucas van Steveninck te Mid-
delburg, 1 juni 1787
M. de Sallieth naar J. Arends
gravure, 40 × 42 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4757 (2)

379

Manifest; Zijne majesteit de ko-
ning van Pruissen, 1787
Koninklijke Bibliotheek,
's-Gravenhage, Kn. 21569

380

Frederik Willem II van Pruissen
Duits, ca 1790
gips, 46 × 37 cm (ovaal)
Rijksmuseum, Amsterdam

381

26 tinnen soldaatjes in Prui-
sche uniform
Duits, 18de eeuw
tin, gegoten, 7,1 cm h.
Rijksmuseum, Amsterdam

382

Th.Ph. von Pfau, Geschiedenis
van den veldtocht der Pruissen
in Holland in 1787, Amsterdam
1792
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage

Cat. nr 387

383

S.G. Carsten, Reflectie of waare
en natuurlyke afbeeldinge,
1795
manuscript
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam

384

Rotterdamse patriotten bewa-
ken het veer bij Krimpen aan
de IJssel, 11 juli 1787
D. Langendijk
pen en penseel, 60 × 97 cm
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

385

Aankomst der Pruissen in Rot-
terdam op 20 september 1787
D. Langendijk
aquarel, 57,4 × 80,6 cm
Gemeentelijke Archiefdienst,
Rotterdam

386

Batterijen voor de verdediging
van Amsterdam, 1787
veertien tekeningen in pen en
grijs penseel
Gemeentearchief, Amsterdam

De val van Faëton

Het herstel van het stadhouderschap van Willem V in al zijn rechten en bevoegdheden in het najaar van 1787 maakte een grote hoeveelheid adhesiebetuigingen aan het Oranjeruimte los. In woord en beeld gaf men uiting aan zijn opluchting over de gelukkige afloop.

Een jaar na het herstel van de oude constitutie, in september 1788, werd de gravure "De val van Faëton, of wonder Maand September 1787" uitgebracht. De gravure toont ons linksboven de koning van Pruisen, die met enkele bliksemschichten de wagen van Faëton treft. Faëton, de zoon van de Griekse zonnegod Helios, mocht voor één keer de wagen van Helios besturen, maar raakte de macht over de teugels kwijt en stak daarmee aarde en hemel in een verwoestende brand. De orangisten vergeleken de patriotten na september 1787 graag met deze roekeloze, overmoedige jongeman. De vallende koetsier op de gravure verliest zijn pruik en roept "ach die Stadhouderspoort". Hij moet Cornelis ("Kees") de Gijzelaar verbeelden die op 17 maart 1786 het privilege van de stadhouder om het Binnenhof door een eigen poort op te rijden schond en daarmee Willem V en de Oranjegezinden ernstig probeerde. Het passeren van de stadhouderspoort, die op de gravure als een regenboog is afgebeeld, leek het symbool van hoop voor de patriotten te worden, maar bleek achteraf een daad van hoogmoed te zijn die wel voor de val moest komen. De wagen van Faëton wordt ook nog eens door vier ezels, als symbool van de patriotse steden Amsterdam, Gouda, Alkmaar en Haarlem, voortgetrokken. Een ander bekend voorbeeld van terecht gestrafte hoogmoed, de in het Oude Testament beschreven toren van Babel, wordt rechts op de gravure verbeeld. Blijkens de gedrukte verklaring van de gravure zou De Gijzelaar zijn vertrouwen op deze toren, die tegelijkertijd als burcht dienst moest doen, hebben gebouwd. De patriotten op de toren vluchten echter voor het bliksemvuur van de Pruisen uit Utrecht en Gorinchem naar Amsterdam waar patriotse troepen tevergeefs een door het beeld der Vrijheid gesierd kanon in stelling brengen.

Verheugde orangisten linksonder juichen de ontwikkelingen toe, terwijl zes patriotten rechts boos, verschrikt en smekend de handen ten hemel heffen. Blijkens de gedrukte verklaring van de prent zijn het C.....e, vermoedelijk de fameuze patriot Robert Jasper van der Capellen of diens in 1784 overleden neef Joan Derk van der Capellen; Jacob Elzevier, patriots vroedschap van Rotterdam; Leonardus van Zwijndregt (in de verklaring gespeld als "Zwijndrek"), hoofdrolspeler in het incident te Rotterdam op 3 april 1784; Carel Wouter Visscher, patriots pensionaris van Amsterdam; Ocker Gevaerts, net als De Gijzelaar gedeputeerde voor Dordrecht in de Staten van Holland en passagier van De Gijzelaars koets tijdens het passeren van de stadhouderspoort; wie tenslotte met "De W.t van Utrecht" wordt bedoeld is niet geheel duidelijk.

De val van Faëton (1788), Particuliere collectie (cat. nr 390)

De Val van FAETON, of wonder Maand September 1787, ter Gedagtenis opgedraagen,
aan alle Weldenkende Inwoonders by deszelfs eerste Verjaaring 1788.

Cat. nr 389

387
Willem V, 1789
J.F.A. Tischbein
doek, 72 × 58 cm
Vereniging Oranje Nassau Mu-
seum, in bruikleen aan Rijks-
museum Paleis 't Loo, Appel-
doorn

388
Spandoek "Vivat Oranje", 1787
linnen, 149 × 195 cm
Historisch Museum, Rotterdam

389
Polychroom vaandel "Hier leg
ik veilig", 1787
linnen
Collectie Taets van Amerongen
Stichting, Kasteel Renswoude

390
De val van Faëton
gravure
Particuliere collectie, AvS 4998

391
Oranjegezinden bijeen in hun
sociëteit aan de Nadorstlaan te
Rotterdam op 20 september
1787

D. Langendijk
pen en penseel in kleuren, 23,2
× 32 cm
Museum Boymans-van Beunin-
gen, Rotterdam

392
Oranjelint met twee gekroonde
oranjebomen en een twaalfre-
gelig vers, 1787
zijde
Collectie Wisse

393
De van de storm beschermde
Oranjeboom, 1787
gravure
Collectie Bührmann, AvS 4904

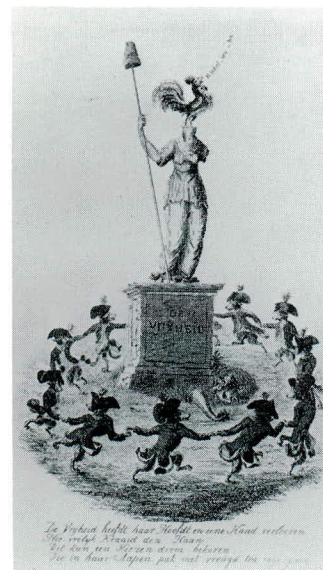
Cat. nr 394

394
De hoop, bestraalt door 't oog,
dat voor 's lands heil blijft wa-
ken [Zinneprint op de oprich-
ting van "Oprechte Vaderland-
sche Societeyten"], 1787
gravure
Particuliere collectie

395
De vryheid, 1787
gravure, 22,8 × 14,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4947

396
Zinneprint op het herstel van
het stadhouderschap
gravure, 24,4 × 38,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 5095

Cat. nr 395

- 397
Verontschuldiging van Vader
Hooft
gravure
Collectie Bührmann
- 398
Druivenglas met het opschrift
"Vivat Oranje", 1790
Collectie Bührmann
- 399
Political tragicomedy in Hol-
land, Rehearsal, 1787
gravure, 29,8 × 36,6 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4959 a
- 400
Performance in sept and oct,
1787
gravure, 32,2 × 39,7 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4959 b
- 401
Politics inside out, a farce, 1787
gravure, 39 × 48,4 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4959 c
- 402
Military recreation in Holland,
1787
gravure, 38 × 49,2 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam, nr 4959 d
- 403
Op de gelukkige herstelling der
zaaken in Nederland, in sep-
tember 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21586
- 404
Feestverlichting en vuurwerk
in Rotterdam, 1792
D. Langendijk
tekening in pen en penseel,
34,8 × 51,9 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rot-
terdam

Wij rijden naar St. Omer

Wy ryden naar St. Omer, Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam (cat. nr 406)

Het binnentrekken van de Pruisische legers in de Republiek in september 1787 veroorzaakte paniek bij de patriotten. Velen vluchtten, in eerste instantie naar het laatste patriotse bolwerk, Amsterdam, en nadat ook deze stad op 10 oktober gevallen was, nog verder weg. Met de trekschuit trokken velen door Holland naar het zuiden, niet zelden bespot en belaagd door orangisten. Sommigen hadden inderhaast al hun spullen thuis achtergelaten en moesten later vernemen dat hun huis door prinsgezinde stadgenoten was geplunderd. Alleen al om deze reden bleven duizenden vluchtelingen (de schattingen over het aantal lopen uiteen van 5000 tot 40.000) voorlopig liever weg van huis. Tegen ongeveer 450 patriotten zou in de jaren 1787-1795 een strafrechtelijk proces worden gevoerd. De veroordeling bestond dikwijls in confiscatie van goederen, tijdelijke of eeuwigdurende verbanning uit stad, gewest of Republiek.

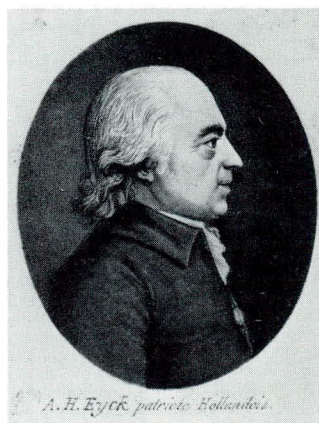
Tijdens de periode 1787-1795 hielden vele patriotten in de Republiek en daarbuiten vast aan de patriotse symbolen zoals de vrijheidsmaagd, de beeltenis van Vader Hooft en de keeshond. Deze beeldmerken werden op de kleding achter de revers gedragen of op allerlei huisraad aangebracht als stille getuigenis van een thans verdrukte politieke opinie.

De meeste vluchtelingen vestigden zich eerst in Antwerpen en Brussel, later in Noordwest-Frankrijk, in St. Omer, Duinkerken, Béthune, Gravelines, Wattigny; de meer kapitaalkrachtigen trokken naar Parijs. De Franse regering ondersteunde de vluchtelingen financieel, ten dele als compensatie voor het uitblijven van de door de patriotten zo zeker verwachte militaire ondersteuning tegen de Pruisen. Niet iedereen kon echter aanspraak maken op deze geldelijke bijstand: een speciaal daartoe door de Fransen ingestelde commissie van Nederlandse patriotten moest uitmaken wie daarvoor in aanmerking kwam en verleende zogenaamde "certificats de patriotisme". Deze gang van zaken gaf aanleiding tot menige ruzie tussen de gevluchte patriotten onderling.

Na de Franse revolutie van 1789 werd de vraag actueel hoe men zich moest opstellen tegenover het nieuwe regiem. Vooral toen de Franse Conventie in 1792 verklaarde alle volken die voor hun vrijheid vochten te hulp te zullen komen, verwachtten vele vluchtelingen spoedig aan de zijde van de Fransen in het bevrijde vaderland te kunnen terugkeren. Die verwachting werd echter voorlopig niet bewaarheid. Een eerste poging onder leiding van Dumouriez om de Republiek te veroveren bracht de Franse legers niet verder dan Noord-Brabant, en ook dat moest al weer spoedig worden prijsgegeven. Het zou tot januari 1795 duren voordat de Fransen de Republiek van de stadhouder en de oude constitutie kwamen bevrijden. Willem V vluchtte naar Engeland en zou in ballingschap in 1806 in Brunswijk sterven. De Republiek der Verenigde Nederlanden werd in 1795 omgedoopt in de Bataafse Republiek, die tot in hetzelfde jaar 1806 zou bestaan.

Cat. nr 419

Cat. nr 423

405
Afbeelding van de Neude bin-
nen Utrecht, 15-16 september
1787, 1789
R. Jelgerhuis
gekleurde gravure
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht, AvS 4784

406
Wy ryden naar St. Omer
gravure
Rijksprentenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam, AvS 4956

407
Het brullen van een woedende,
wanhoopige en vernederde pa-
triot, 1787
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gra-
venhage, Kn. 21619

408
Wel Kees! wat ben je fijn be-
dot!, 1787
gekleurde gravure
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht, AvS 4949

409
Pijpewroeter met rustende
keeshond, ca 1787
zilver
Provinciaal Museum van Dren-
the, Assen

410
Draagteken met op de ene zijde
een keeshond en de tekst "niet
bijte voor zijn tijd" en op de
andere zijde "een patriot blijft
hij in 't hart die voor een kees-
hond wordt gesard"
zilver
Rijksmuseum Het Koninklijk
Penningkabinet, Leiden

411
Insigne van de patriotten, 1788
zilver
Centraal Museum, Utrecht

412
Broche met het portret van de
Utrechtse patriot A.H. Eyck,
1791
goud, gouache op ivoorkarton,
3,2 × 2,3 cm
Centraal Museum, Utrecht

413
Draagteken met opschrift "Ik
byt op myn tyd"
zilver, 4,7 × 3,5 cm
Haags Gemeentemuseum,
's-Gravenhage

414
Bord met opschrift "Hy byt op
zyn tyd"
creamware, 18,5 cm diam.
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

415
"Ik byt op myn tyd"
blauw Makkums tegeltableau
G.D.L., D.

416
Ring met keeshond
koper en zilver
Museum Mr Simon van Gijn,
Dordrecht

417
Snuifdoos met een keeshond en
het opschrift "Ik byt op myn
tyd"
zilver, 4 × 4 × 6 cm
Kasteel Sypsteyn, Loosdrecht

418
Kantelsignet met twee zilver-
plaatjes waarop burgemeester
H. Hooft, een keeshond en het
jaartal 1788
verguld koper, 2,5 cm h.
Groninger Museum, Groningen

419
P.Ph.J.Q. Ondaatje
E. Quenédy
gravure, 14,4 × 11,3 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

420
B.E. Abbema
E. Quenédy
gravure, 9,7 × 7,3 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

421
R.L. Bouwens
E. Quenédy
gravure, 7 × 6,2 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

422
J.B. Bicker
E. Quenédy
gravure, 7 × 6,2 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

423
A.H. Eyck
gravure, 7,3 × 6,3 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

424
M.J. Eyck
E. Quenédy
gravure, 7,2 × 6,3 cm
Stichting Iconografisch Bureau,
's-Gravenhage

425
J.A. d'Averhoults als voorzitter
van de Nationale Vergadering
van Frankrijk
L.L. Boilly
doek, 56 × 42,5 cm
Centraal Museum, Utrecht

426
Taferelen van de Staatsomwen-
teling in Frankrijk, deel 27,
Amsterdam 1794 (platen)
Universiteitsbibliotheek, Am-
sterdam

De Nationale Vergadering

De Bataafse revolutie van 1795 en de vlucht van de stadhouder leidden aanvankelijk tot allerlei vreugdetaferelen. Uitgebreide feesten werden in de eerste helft van 1795 gevierd op de vrijheid en op de gewenste alliantie met Frankrijk.

Met al die vrolijkheid was echter geen antwoord gegeven op de vraag hoe het land in het vervolg bestuurd zou moeten worden. De revolutie van 1795 was weliswaar met Franse hulp tot stand gekomen, maar de politieke omwenteling zelf had in elke stad plaatsgevonden onder leiding van lokale revolutionaire comités. Vanuit de steden werd ook de samenstelling van de gewestelijke Staten ingrijpend gewijzigd en zo veranderden al op 26 januari de Staten van Holland in een Provisionele Vertegenwoordiging des Hollandschen Volks, een voorbeeld dat in andere provincies werd gevolgd. Daarmee was wel het bestuur van elke provincie op zichzelf geregeld, maar nog niet de samenstelling en de bevoegdheden van de centrale overheid.

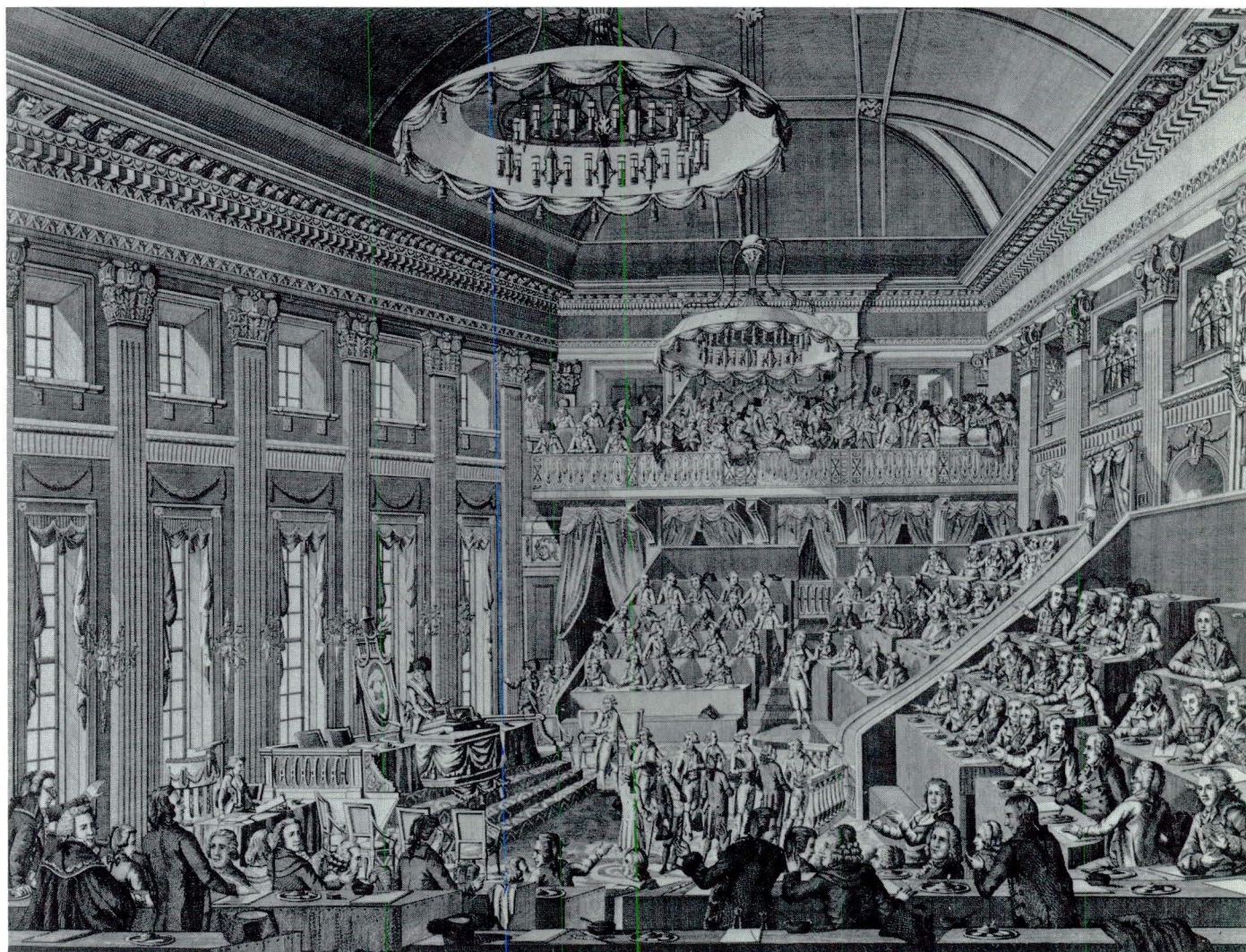
Eén ding hadden de patriotten van de restauratie in 1787 geleerd: het uitgangspunt van de stedelijke en gewestelijke autonomie was misschien geschikt geweest om de patriotse revolutie stap voor stap te doen uitvoeren, maar had tegelijk ook de uitstraling van de revolutie naar de hele Republiek verhinderd. De Bataafse revolutie van 1795 zou alleen kunnen slagen als "de oudgotische federatieve band" van de Republiek zou worden omgesmeed tot hechtere nationale eenheid.

Ook al waren bijna alle Bataven het hierover wel eens, ze verschilden onderling nog sterk van mening over de vraag hoe krachtig het centrale gezag in de nieuwe Bataafse Republiek moest zijn in verhouding tot de politieke macht van de provincies. Een belangrijke stap in unitarische richting was het kiesreglement voor de Nationale Vergadering dat bepaalde dat de 124 leden daarin niet namens een gewest, maar als afgevaardigde van hun eigen kiesdistrict zitting zouden nemen.

Op 1 maart 1796 kwam de Nationale Vergadering voor het eerst bijeen. De met grote meerderheid tot eerste voorzitter gekozen Pieter Paulus benadrukte bij de opening van de vergadering het principe van de nationale vertegenwoordiging met de woorden: "Ik verklaar, in den naam van het Volk van Nederland, 't welk wy hier vertegenwoordigen, deeze Vergadering te zyn het representerend Lichaam van het Volk van Nederland!". Daarmee was voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis een democratisch gekozen nationale volksvertegenwoordiging tot stand gekomen.

De Vergadering was gehuisvest in de grote balzaal van het voormalige stadhouderlijke kwartier aan het Binnenhof in Den Haag. (Deze ruimte doet thans nog steeds dienst als vergaderzaal voor de Tweede Kamer.) De afgevaardigden zaten in vier rijen banken in de lengte en breedte van de zaal, tegenover de stoel van de voorzitter, "kunstig gebeeldhoud en kostbaar geborduurd, pronkende met de zinnebeelden de *Vryheid* en de *Broederschap*", de stoelen voor de secretarissen en het sprekersgestoelte. Twee grote cirkels, ieder met twintig lichten, dienden tot avondverlichting en kostbare tapijten dekten de grond. Het balkon waar vroeger het orkest had gespeeld, diende nu als publieke tribune. Later zou men nog besluiten de leden van de Vergadering een "onderscheidend teken" te verlenen in de vorm van een zwart fluwelen sjerp, voorzien van een nationale strik in de kleuren rood, wit en blauw en met het woord "Representant" in goud erop geborduurd.

De belangrijkste taak van de eerste Nationale Vergadering was het voorbereiden van een grondwet voor het Bataafse volk. Dit grondwetsontwerp, dat over het algemeen een tamelijk federalistische geest ademde, werd in augustus 1797 aan het volk voorgelegd en met een verpletterende meerderheid verworpen. Een staatsgreep op 22 januari 1798 forceerde tenslotte een doorbraak in de nu ontstane constitutionele impasse. In april 1798 werd met veel feestgedruis een op strikt unitarische leest geschoeide Staatsregeling aanvaard.

Opening van de Nationale Vergadering op den 1ⁿ maart 1796, Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam (cat. nr 430).

Cat. nr 432

427
Het vertrekken van Prins Willem den Vijfden. uit Holland naar Engeland, 17 januari 1795
J. Bemme Azn naar D. Langendijk en C. Meijer
gravure, 59 × 77,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 5233

428
Het binnentrekken der Fransen in Amsterdam, 1795
J. Cats
tekening, 42,1 × 59,2 cm
Gemeentearchief, Amsterdam

429
Onderdelen van een spiegellijst van de koopman Hendrik de Jong; op het bovenste deel een Vrijheidsboom, op het onderste de Marseillaise
Museum Flehite, Amersfoort

430
Opening van de Nationale Vergadering op den 1ⁿ maart 1796
gravure, 44 × 55 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 5372

431
De rechten van den mensch en burger, 1795
Th. Koning naar J. v. Meurs
gravure, 54 × 46,5 cm
Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam, nr 5264

432
Vrijheidshoed, 1795
blik, 54 cm h.
Frans Halsmuseum, Haarlem

433
De Vrijheid, 1798
N.F. Knip
olieverf op koper, 80 × 17,5 cm
Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch

434
Dansen rond de vrijheidsboom te Amsterdam, 1795
J. Kuyper
tekening
Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam, legaat C.J. Fodor

435
Oprichting van de Vrijheidsboom op de Grote Markt te Groningen, 14 februari 1795
J.L. Hauck
olieverf op doek, 43,5 × 58,5 cm
Gemeentearchief, Groningen

"Voor Vaderland en Vrijheid. Revolutie in Nederland 1780-1787" is de catalogus van de gelijknamige nationale tentoonstelling die in het najaar van 1987 te zien is in het Centraal Museum te Utrecht. Deze expositie probeert voor het eerst in de geschiedenis van het Nederlandse museum-wezen de aandacht te vestigen op die roerige periode in onze vaderlandse geschiedenis die bekend staat als "de patriottentijd". Deze periode, tot onlangs sterk ondergewaardeerd, staat thans opnieuw in de belangstelling.

Catalogus en tentoonstelling belichten de opkomst van een nieuwe politieke cultuur. Een van de doelstellingen van de tentoonstelling is geweest om de intensiteit van de politieke strijd tussen patriotten en prinsgezinden in beeld te brengen. Uit de overweldigende hoeveelheid voorwerpen die uitdrukking geeft aan die strijd is daartoe een ruime keuze gemaakt. Alle voorwerpen in de expositie worden in deze catalogus beschreven en voor een deel ook afgebeeld.

De catalogus is geordend naar de acht onderdelen van de expositie. Zowel in de tentoonstelling als in de catalogus gaat aan elk van deze onderdelen een korte inleiding vooraf. Voor de catalogus is bovendien per onderdeel telkens één representatief aspect, voorwerp of een groep van voorwerpen uitgekozen en van een toelichting voorzien. Zo wordt onder andere aandacht besteed aan de Slag bij Doggersbank, de politieke pers, de verering van patriotse helden, de betekenis van de stad Utrecht voor de patriottenbeweging en aan het incident bij Goejanverwellesluis.